

Wieuwerd en zijn historie : de merkwaardige grafkelder, de geschiedenis der Labadisten, het leven van Anna Maria van Schuurman

<https://hdl.handle.net/1874/236725>

138 / 42

DE MERKWAARDIGE
GRAFKELDER, DE GE-
SCHIEDENIS DER LA-
BADISTEN EN

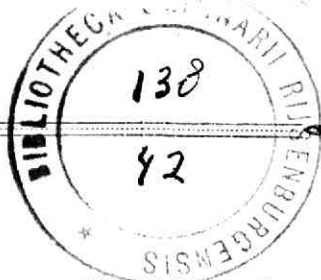
WIEUWERD EN ZIJN HISTORIE.

HET LEVEN VAN
ANNA MARIA V.
SCHUURMAN.

Prijs 25 ct.

501

24

Wieuwerd en zijn historie.

Wieuwerd is een net dorpje, klein van huizen en als de meeste kleidorpen, gelegen op een vrij hooge terp. Tot in de kom van 't dorp strekt zich een vierkant stuk weiland uit met huizen aan drie der zijden door een breede straat er van gescheiden; de langste huizenrij vindt men langs den weg van de kerk naar het zoogenaamde „*Bosk*“, (*) waar het vermaard geworden *Thetinga-slot* of *Walta-huis* heeft gestaan en thans drie boerderijen worden gevonden.

De weg is er hellend, aangezien de omliggende terpen alle zijn afgegraven, ook die midden in het dorp, welke vrij zeker vroeger als kaatsveld heeft dienst gedaan.

De wegen loopen er niet door, en de hoofdweg loopt dood in het aangrenzende *Brits-werd*; de kerk staat er niet midden in 't dorp, maar aan 't begin of 't einde al naar men het neemt en hoe oud het dorp ook moge zijn, antieke gebouwen ziet men er niet meer of het moest de kerk zijn, doch zien kan men dit niet, wijl de oude muren van

(*) Vroeger Labadisten-Bosch geheeten, doch thans spreekt men kortweg van Bosk en Bosker boeren.

zware friezen grootendeels met nieuwe muren zijn omtrokken. Alleen de noordermuur, die van den weg af niet in het oog valt, vertoont nog zijn oud eerwaardig karakter.

De zucht naar het nieuwe en moderne, blijkbaar gesteund door een welvoorzienige beurs, heeft alle sporen der oudheid zooveel mogelijk uitgewischt.

De stompe toren is gevallen, doch zijn eerbiedwaardige beeltonis blijft nog bewaard in de kerk op een prent achter glas en in lijst; zijn gevoeld en aardig bedacht was het van eene Haagsche dame, deze schildering boven den doodenkelder te sieren met eenige afhangende witte kunstrozen.

De moderne scherpe toren met zijn bonte lijnen en figuren van kleursteenen, hoewel in zijn soort niet leelijk en goed van proportie, passend zelfs bij het dorp, waar het oude is voorbijgegaan en alles nieuw geworden, heeft niet onze sympathie. Inzonder te dezer plaatse hadden kerk en toren 't antieke karakter dienen te behouden, zulks met het oog op den antieken kelder binnen hare muren, waarin de dooden getuigen van wonderen, welke sedert anderhalve eeuw duizenden vreemdelingen hebben getrokken.

De mummiën passen in de lijst der ancientiteit.

* *
*

Kerkelijk is *Wieuwerd* of *Wywerd* — „werd“ is wier of hoogte — vereenigd met *Britswerd*.

In dit laatste dorp, waar kerk en toren eveneens zijn gemoderniseerd, zoodat de antieke poort en ringmuur zijn verdwenen, woont de predikant, die om den anderen Zondag dienst doet in de beide dorpen, welke niets hebben van tweelingen. Zoo ruim en vierkant *Wieuwerd* is, zoo lang en smal is *Britswerd*. Enkel de torens en kerkgebouwen gelijken elkander, gerestaureerd als ze zijn vermoedelijk uit dezelfde welvoorziene kerkebeurs en omstreeks denzelfden tijd.

't Is er alles keurig in orde zoowel in als om de Godsgebouwen, maar *Wieuwerd*, hoewel verre het kleinste der beide dorpen, heeft veel forscher toren, dubbel zooveel ramen in zijn kerk en als entree tot den doodenakker een paar statige treuresschen, in wier schaduw stedelijke rustbanken zijn geplaatst. Blijkbaar met het oog op de ontvangst van zoovele vreemdelingen, is aan *Wieuwerd* dit min of meer internationale aanzien gegeven.

Hoewel er van *Britswerd* nog al een en ander was op te merken, der vermelding waard, willen we ons verder bepalen tot *Wieuwerd*, in meer dan een opzicht historisch vermaard tot in het ver verleden.

Eerstens door zijn omvang in den ouden tijd, toen het nog meer dan 180 huizen telde, meest bewoond door visschers, gelegen als het destijds was aan de *Middelzee*; later door het drukke verkeer op schaatsen, tengevolge het *Britswerdermeer*, waaraan het paalde; vervolgens door de *Labadisten*, die hier woonden

op *Thetinga-state* met de rijkbegaafde *Anna Maria Schuurman* als eene der hoofdpersonen, zoomede door den oud-adellijken stam der *Walta's*; eindelijk door zijn merkwaardigen grafkelder en laatst door de hoogst belangrijke vondsten, uit zijn terpen te voorschijn gebracht, bekend geworden tot ver over de grenzen van ons vaderland.

In vele binnen- en buitenlandsche geschriften van vroeger en later tijd, tot op den dag van heden, vinden we *Wieuwerd* genoemd, zijn historie min of meer uitvoerig beschreven, zijn merkwaardigheden afgebeeld. Door tal van geleerden is het dorpje voor en na bezocht en dikwijls hebben er wetenschappelijke onderzoekingen plaats gehad. Zoowel van het een als het ander uit heden en verleden wenschen wij iets mede te deelen, opdat de Friezen in de eerste plaats daaruit mogen leeren kennen een stukje plaatselijke historie uit eigen gewest.

* *
* *

Wij hebben het dorpje dezer dagen bezocht. Kort bij de nette herberg in de kom lazen we op den gedenksteen in een gevel deze woorden: *Jaag naar Gerechtigheid, Godzaligheid, Geloof, Liefde, Lijdzzaamheid, Zachtmoedigheid.* 1 Tim.'6 vs. 11.

Verder dat: *Mej. Barendina Margaretha Boekhoudt, dochter van den W.E. Z.G. Heer W. W. Boekhoudt, de eerste steen had gelegd dezer pastorij, op Vrijdag 4 April 1846 en*

daaronder de namen van den bouwmeester en van Heeren Kerkvoogden

Deze pastorie voor tijdelijk gebruik is niet zoo groot als de vrij groote gedenksteen zou doen vermoeden. Het is een zeer bescheiden huisje, doch wij houden wel van die inscripties, welke spreken tot het nageslacht, tot ieder en allen, al behelzen ze nu juist geen roemrijke daden of groote gebeurtenissen, maar slechts eenvoudige stukjes dorpsgeschiedenis, die anders zoo ras, vaak maar al te ras, worden vergeten. Heel wat bizonderheden zijn op deze wijze bewaard gebleven uit den ouden tijd en nog gedurig komt de wensch, had men maar wat meer memories gesteld in de meeste onzer dorpen, wij zouden minder onkundig zijn gebleven met menige bizonderheid.

Wat heeft de eenvoudige steen, bij *Beetgum* gevonden, uit den tijd van omstreeks *Christus* geboorte, in weinige woorden niet een eigenaardig licht geworpen op de verhouding van de Friezen tot de Romeinen; hoe interessant is het kreupelrijm op een bord in de kerk te *Boxum* over den bloedigen veldslag aldaar tegen de Spanjaarden en zoo is het met de inscriptie op een steen in den kerkmuur te *Dronrijp* ter gedachtenis aan *Eise Eisinga*, met het gedenkteecken voor *Gysbert Japix* in de kerk te *Bolsward* en voor *Menno van Coehoorn* te *Wyckel*.

Te *Grouw* spreken de kopstukken der *Broarren Halbertsma* tot het nageslacht en te *Wons* is een memorie gesteld ter eere van

Salverda, gelijk op de doodenakkers te *Leeuwarden* en *Rijperkerk* voor *G. Colmjon* en *A. Boonemmer*.

Nu behoeven de memoriesteenen niet zoo enorm groot te zijn als die op *de Dille* geplaatst in 1837 na de uitdieping der Sneeker-trekvaart, waarop wel een 20 of 30 personen vereeuwigd zijn geworden, zonder groote daden verricht te hebben, maar toch blijft op deze wijze een in zijn tijd belangrijke gebeurtenis voortleven in de herinnering; in dit geval het uitdiepingswerk, dat op den steen vermeld staat, met cijfers van lengte, diepte en kosten.

Als een molen gelijk op *het Vliet* te *Leeuwarden* tot tweemalen toe door het vuur ver-teerd wordt, dan is daarin bij den wederop-bouw een gedenksteen wel op zijne plaats, waarop is afgebeeld de Fenix, uit zijne asch verrijzende, met deze inscriptie:

*Rees de feniks uit de kolen
En des vaders assche weer:
Zoo doet ook deez nieuwe molen,
Twee verslond het vuur weleer. enz.*

Waren er te *Wieuwerd* maar wat meer Memories gesteld in vroeger tijd, het nage-slacht zou er dankbaar voor kunnen zijn.

Wel is uit oude geschriften een en ander tot ons gekomen betrekkelijk dit merkwaar-dige dorp, maar hoeveel vragen zijn er ook niet te stellen, waarop geen bevredigend ant-woord is te geven.

Waar is het graf van de beroemde *Anna*

Maria Schuurman, wanneer is de merkwaardige grafkelder gesticht, wie hebben daar een laatste rustplaats gevonden, welke lijken kan men daar nog aanschouwen, behoorde de kelder aan het adellijk geslacht *Walta* of aan de Labadisten?

Zoo zijn er tal van vragen gesteld in den loop der tijden, waarop men niet dan na veel nasparens een min of meer twijfelachtig antwoord heeft kunnen geven.

Er zijn geen desbetreffende Memories gesteld, niet op de kisten, niet in of op den kelder, noch in de kerk of in geschriften. Wel vindt men enkele gegevens in onze oude geschiedboeken over het dorp zelf en menig schrijver, die zijn bezoek aan *Wieuwerd* te boek stelde, heeft daaruit geput voor zijne beschrijving en zich in bespiegelingen verdiept.

Tot de oudste bronnen gaande vinden we vermeld: *Wieuwerd was oudtijds een schoon en bloeiend dorp van wel 180 huizen, meest door visschers bewoond.*

Dit is zoo overgenomen door de *Teg. Staat* van 1786; in den *Fr. Volksalman* van 1843 vindt men dezelfde mededeeling in anderen vorm terug bij *A. Wassenberg* en tien jaar later is het *Dr. J. Ledder* van *Leeuwarden*, die zich in de *Vrije Fries* dl. VI meer dichtertlijk aldus laat hooren:

„Stil en eenzaam, afgescheiden van de woelingen des levens, aan een smallen, in den winter bijna geheel onbruikbaren landweg, ligt het weinig aanzienlijke dorp *Wieuwerd* — — —

Wanneer men in eenen rustigen zomeravond, terwijl de zon het andere wereldhalfrond verlicht en de kimmen gloeiend kleurt, daar is neergezeten, kan men nauwelijks geloof hechten aan de geschiedenis, welke ons *Wieuwerd* schetst als een plaats, vroeger gelegen nabij de *Middelzee* en bewoond door eenvoudige visschers, die van hunne vangst leefden."

In het Tijdschrift *De Natuur*, laatste afl. 1895, is het de heer *J. J. M. M. van den Bergh* te 's-Hage, die zijn snaren nog ietwat hooger spant als hij met zijn onderhoudende beschrijving tot de zee is genaderd.

De toestanden en reisgelegenheden hebben zich sedert het bezoek van *Dr. Ledder* veel gewijzigd, doch overigens komt het volgende vrijwel overeen met het voorgaande:

"Wanneer men langs de spoorlijn Leeuwarden—Stavoren reist, dan komt men tusschen de stations Bozum en Mantgum aan de halte *Wieuwerd*.

Hier den trein verlatende bereikt men na een wandeling van tien minuten het kleine, doch uiterst nette dorpje *Wieuwerd*.

Dat *Wieuwerd* was in lang vervlogen tijden een aanzienlijk visschersdorp. Het lag aan de *Middelzee* en telde 180 huizen, bewoond door een „meerendeels vrij welvarende bevolking."

Waar eens de golven der *Middelzee* ruischten, of met donderend geweld de kusten

beukten, waar gedurende vele eeuwen die zee hare grootsche en indrukwekkende symphonie zong, daar heeft zij zelve in den loop der tijden, door voortdurenden toevoer van slib, een uitgestrekt polderland gevormd, bekend onder den naam van „de Nieuwe landen“. (Zegge : *Nijlân* tegenover *âldlân*, welk „nijlân“ zich uitstrekt ongeveer van het dorpje *Nijland* bij *Sneek* tot aan de Noordkust van ons gewest met inbegrip van het *Bildt*.)

* *

Met de *Middelzee* verdwenen natuurlijk de visschers en werd het landbouwbedrijf hoofdbron van bestaan voor de inwoners. Er had zich intusschen een „Meyrke“ gevormd, dat nog al naam heeft gehad. Het was een verzamelplaats van de schaatsenrijdende jeugd, als in later jaren „de Dille“ is geweest.

Dit meertje had zijn naam ontleend aan het grootste der tweelingdorpen, hoewel het evenzeer tot *Wieuwerd* hoorde. Aan den beroemden geschiedschrijver *Schotanus* danken we de volgende mededeeling :

Het Meyrken van dit dorp (*Wieuwerd*) wordt 's winters wanneer 't glad is van de jeugt rijdende op schrickschoenen (in de gemene taele dezer Lantschappe *reden* ghe-noemd) veel bezocht, insonderheid op Sondag. Daer siet men dan Mans- ende Vrouws- personen van wijd en sijdt te saemen. Dàt schricken en rijden op houten schoenen met smalle ijsers, is een dingh bewonderensweerd;

gheen peert is so snel in 't lopen; 't maeckt corte mylen op glad ijs; een winterschen dach brengt haer verder dan een wagen doen can op den langsten dach van den somer. Liedén uit vreemde landen dit aenschouwende staen verbaesd.

Schotanus kon het weten. Zijn vader *Berend Schotanus* was kort na 1606 predikant geworden te *Britswerd* en *Wieuwerd* en daar overleden in 1633. *Christiaan*, de eenige zoon, geboren in 1603, later professor, heeft er zijn jeugd doorgebracht en van *Wieuwerd* dus allicht meer te boek gesteld dan van andere dorpen.

Van den grafkelder maakt hij evenwel geen melding. Hoogst vermoedelijk is deze gebouwd in 1609, dus in zijn jeugd en van de Labadisten te *Wieuwerd* kon hij niet schrijven, aangezien deze zich daar hebben gevestigd eenige jaren na zijn overlijden. (1676)

Bij *Occo Scarlensis* en *Petrus Thaborita* vinden we over *Thetinga-state* of *Walta-slot*, zoodat over het geslacht *Walta*, ook eenige bijzonderheden.

Slot en geslacht verdienen bij eene beschrijving van *Wieuwerd* bijzondere attentie, zulks met het oog op de *Gereformeerde en van de Waereld afgescheiden Gemeente*, zooals de Labadisten zich noemden, welke op dit slot hebben gewoond en gewerkt en van zich hebben doen spreken tot op dezen tijd.

In de vrouwelijke linie zijn de *Walta's* nauw betrokken bij de Labadisten en deze

weder bij den bizonderen grafkelder, gelijk nader zal blijken.

't Geslacht *Walta* is zeer oud.

Onder de achttien mannen, die volgens *Occo Scarleusis* in 1181 te *Bolsward* werden doodgeslagen, bevond zich de oude *Tjerk Walta*.

Schotanus, die de bronnen, waaruit hij putte, nog heeft kunnen toetsen aan de mondelinge overlevering, verhaalt ons de verwoesting van *Wieuwerd* en *Walta-slot* door „den Zwarten Hoop“ den 19 Mei 1514. Wij lezen: *Zij trocken van Bolswardt te schepe en te lande . . . alle dorpen vast, die ze aenquamen, hebben ze in kolen gezet als . . . Bozum, Wieuwerdt, Britswerdt en Oosterlittens.*

Opdat er geen quaet af soude komen, m. a. w. dat de vijand er zich niet in zou kunnen nestelen, stak Douwe Peters Walta, de eigenaar en bewoner van Walta-huis, dit zelf in brand.

Den 22 Aug. 1522, nadat het weder was opgetrokken, bestormde *Heerke Feikes*, een Geldersch gezind Heerschap van *Marsum*, met zijne krijgsknechten *Walta-huis* en begost het weder vast te maken (te versterken), om de passage tusschen *Leeuwarden*, *Franeke*, *Harlingen* en *Sneek* te beletten. (Het scheen destijds alzoo een kruispunt van verkeer te zijn, doch thans ligt de plaats geheel buiten route.) Drie dagen na de verovering verscheen de Stadhouders *George Schenck van Toutenburg* met knechten ende burgers ende grof geschut uyt *Leeuwerden*, nam het slot met schieten ende

stormen in, ende sloegh alles doodt, uytgenomen een of twee, die gevangen zijn.

Petrus Thaborita verhaalt nog: *Des anderen daghes doe wort daer één ghehangen ende doe staken sy dat dack aen brant, ende sy woerden dat muerwerck onder den voet, ende rodent wt. Ende daer (was) een in den schoersteen gheclommen om sijn liif te berghen; ende doe dat muerwerck dael viel, doe viel hy oock mede doet. (Kennelijk is hierin nog de friesche taal.)*

Zoo was dan *Waltahuis* weder in vlammen opgegaan en verwoest en we hebben ons te verbazen, hoe spoedig niet alleen eenvoudige huizen, maar zelfs sterke stinsen met dikke muren weder uit de asche verrezen.

Ten derden male binnen weinige jaren werd *Walta-huis* weder opgetrokken en opnieuw betrokken door *Douwe Peters Walta*.

Keizer Karel V vestigde een meer geregelde orde van zaken in deze landen en er brak een tijdperk aan van vrede en welvaart. Meer dan een kwarteeuw deelde *Walta* nog in dien voorspoed. Hij stierf in 1549.

Naast het doophek in de kerk te *Wieuwerd* dekt een rijk gebeitelde zerk van dubbele grootte zijn laatste overschot en vermoedelijk dat van zijn echtgenoot *Hylck v. Dekama*. In groote letters geeft het randschrift te lezen: *Anno 1549 den 22 Octobris, stierf de eerbare Heerschap Douwe van Walta en Anno 1560 ...* (het overige is door het doophek bedekt.)

Douwe v. Walta had vijf kinderen.

Naast den vorigen steen vindt men een van gelijke grootte, waarop nog te lezen is: *Anno 1555, 12 September, stierf de eerbare Pieter van Walta.*

Deze *Pieter* was een zoon van *Douwe* en uit zijn huwelijk met *Ydt van Donia* werden drie kinderen geboren, waaronder weder een *Douwe*, getrouwd met *Luts van Botnia*.

Friesland was weder in beroering gekomen (80 j. oorlog) en *Douwe* vluchtte met zijn gezin. Hij stierf in ballingschap even als zijn echtgenoot.

Hun zoon *Pieter* trouwde in 1602 met *Frouck van Juckema*, uit welk huwelijk werden geboren twee kinderen *Luts* en *Douwe*. De laatste stierf jong en ongehuwd en *Luts* trouwde met *François van Aerssen*.

Drie freules uit dit geslacht v. *Aersen van Sommeldijk*, vriendinnen van *Anna Maria Schuurman*, hebben zich bij de Labadisten aangesloten en van den broeder dezer freules, gouverneur van *Suriname*, mede die secte toegedaan, is *Walta-huis* of *Thetinga-state* overgegaan in eigendom aan de Labadisten.

De bijzondere grafkelder zal behoord hebben tot *Walta-slot*.

* * *

Door wien en wanneer is deze kelder gesticht? Hoogst vermoedelijk in 1609.

Daarvoor pleiten meer dan ééne aanwijzing.

Eerstens het jaartal 1609, dat in groote cijfers even boven den kelder aan de binnen-

zijde van den kerkemuur is aangebracht. Had dit jaartal betrekking op de verbouwing der kerk, allicht zou men het dan buiten de kerk en op een andere plaats hebben gesteld.

Ten tweede is op eene der oudste kisten de letter *I* gevonden, mogelijk de voorletter van *Juckema*.

Wij hebben gezien dat *Pieter van Walta* huwde met *Frouck van Juckema*. Dit huwelijk werd voltrokken 11 April 1602.

Vier jaren later stierf de éénige zuster van *Walta's* echtgenoot, *Anna* geheeten, in den bloeienden leeftijd van 20 jaren, waardoor het geheele en zeer aanzienlijke vermogen der familie *Juckema* in het bezit kwam van het echtpaar, dat *Walta-state* bewoonde.

Walta bekleedde eene hooge betrekking en dit gevoegd bij zijn rijkdom en het droeve afsterven van *Anna* op zoo hoopvollen leeftijd, kan *Walta* en zijn Echtgenoot allicht hebben bewogen, als eerste bewoners van het dorp en in navolging van het gebruik der tijden, tot het stichten van een familiegrafkelder in het koor der kerk.

Deze uitgelezene plaats zal vóór de stichting van den kelder waarschijnlijk reeds gebruikt zijn voor de teraardebestelling der afgestorven slotbewoners. Synodale besluiten toch van het jaar 1292 toonen aan, dat de eerste begraafplaatsen in de kerk bewaard moesten blijven mede voor de eerste Heeren van het dorp. Deze geven o. a. te lezen: *In de kerken, of achter derzelver koortralien* (de kelder te *Wieuwerd*

is daarachter en geheel onder het verheven koor) *dulde men geen ongeregelde, willekeurige verkiezing van begraafplaatsen voor de afgestorvene lichamen, uitgezonderd voor die van Heeren der dorpen . . . mitsgaders voor hunne vrouwen . . . door welke de luister der kerken zeer kennelijk en bestendig is toegenomen.*

Hoewel de kerkhervorming in 1600 ook te *Wieuwerd* haar beslag reeds had gekregen (men kan het jaartal van den ommekeer van Katholieke in Protestantsche kerken voor *Friesland* stellen op 1580 of daaromtrent), kan met voorbeelden worden aangetoond, dat bovengenoemde bepaling zoo al niet van kracht is gebleven, dan toch is gevolgd in de praktijk.

Trouwens, wie anders dan de rijke slotbewoners der dorpen konden betalen de schatten gouds, welke dikwerf betaald zijn geworden voor de uitgelezene begraafplaatsen in het oosten van den Tempel, zulks met het oog op de opstanding en de verschijning van Christus op den jongsten dag.

„Om dezelfde reden“ — vervolgt Dr. *Leder* — „vindt men de lijken met de voeten gekeerd naar het Oosten, ten einde deze Heerlijkheid te kunnen aanschouwen.“

De meest gezochte plaatsen waren die in het koor, aan den voet van het altaar, in de nabijheid van een heiligen martelaar, of wel aan den voet van de avondmaalstafel. In veel kerken van ons gewest hebben we ons daarvan kunnen overtuigen, doch tevens vonden we

ook, gelijk te *Wieuwerd*, in den toren grafzerken met de namen van hoogadellijke personen, (*) zoomede wel op de kerkhoven, wat ons tot heden niet is opgehelderd geworden.

Op de hoven van kleine dorpen en gehuchten, waar de kerken vervielen tot ruïnes (na 1700 vooral) en spoedig geheel verdwenen, als te *Dijken* bij *Langweer*, is dit verschijnsel gemakkelijk te verklaren, maar in dorpen als *Wirdum*, *Deinum*, *Jorwerd* enz. hebben we te vergeefs naar eene bevredigende oplossing gezocht.

Hoe 't zij, het jaartal 1579 op de zerk van *Walta* in den toren maakt het meer dan waarschijnlijk, dat de kelder nà dat jaar is gesticht; Dr. *Ledder* stelt dit op 1609. „Wellicht is het lijk van *Walta's* Echtgenoot of hare zuster *Anna* daarin het eerst bijgezet,“ volgens dezen onderzoeker en zal het *dit* lijk geweest zijn, dat omstreeks anderhalve eeuw later aanleiding heeft gegeven tot die geruchtmakende sensatie, waardoor de grafkelder als 't ware bestormd is geworden door nieuwsgierige bezoekers.

Woordelijk laten we hier volgen, wat destijds (1765) in de *Leeuw. Courant* werd geschre-

(*) Een waarop men kon lezen: Anno 1579 den 22 Jan. stierf de eerzame Frans Pieter Cz. *Walta*. Dit predicaat „eeرزame“ is ook al niet meer wat het geweest is. Wat eens den adellijken landheer kroonde, werd later den eenvoudigen boer als onderscheiding toegekend. Zoo veranderen de tijden!

ven over het opzienbarende geval. Het Blad had destijds nog geen datum van uitgifte, slechts een volgnummer. En zoo lezen we in no. 410 het volgende bericht, niet met telegrafischen spoed ingezonden:

LEEWARDEN, 9 Maart. „Onlangs“ heeft men in het dorp *Wieuwerd* een lijk opgegraven, waarvan men meent volkomen zeker te zijn, dat dit het lijk is van de door hare geleerdheid beroemde *Anna Maria Schuurman*, welke aldaar in den Jaare 1678 begraven is. Zeldzaam is het, dat het in deszelfs geheele gedaante is gevonden, kunnende de leden, gelijk als van een levend mensch, verbogen worden, en zijnde de kleeren gelijk aan het klatergoud, welk aan zeker klein gewas, bijna als mosterdzaai, waarvan de kist vol was, toegeschreven wordt. Verscheidene geleerden, welke het bezigtigd hebben, getuigen eenparig, nooit iets dergelijks gezien te hebben!

Van deze *Anna Maria Schuurman*, welke op den 5 Nov. 1607 te *Keulen* geboren is, uit een oude en aanzienlijke familie, worden zeer vele zeldzaamheden bij verscheidene gevonde. Zij sprak niet alleen zeer gemakkelijk de Fransche, Engelsche en Italiaansche taal, maar verstond ook de Latijnsche, Grieksche en Hebreeuwsche. In de Geographie, Philosophie, Mathesis en Theologie was zij, zoowel als in de Schilder- en Beeldhouwkonst en het Muziek bedreven. De

grootste mannen van haren tijd rekenden het zich een eer Briefwisseling met haar te houden: Indien zij genegenheid voor het huwelijk gehad hadde, zoude zij de vrouw van den Raad-Pensionaris *Jacob Cats* geworden zijn. Op het laatst van haar leven omhelsde zij de begrippen van *J. de Labadie* en volgde hem op zijne reize; na deszelfs dood begaf zij zich na *Wieuwerd*, alwaar zij den 5 May 1678 overleed. Onder hare nagelaaten geschriften is ook eene verhandeling een onderzoek behelzende of de vrouwen studeeren moeten.

In de *Tegenw. Staat*, een vertrouwbare bron, van 't jaar 1786, staat het volgende aanteekend betreffende deze merkwaardige ontdekking: In den jare 1765 werd in een der graven, in de kerk te *Wieuwerd*, een gaaf vrouwenlijk gevonden, 't welk op eene eenvoudige wijze gebalzend, 100 en meer jaren was begraven geweest. Straks ging de valsche mare uit, dat dit het lijk was van *Anna Maria Schuurman*, en dezelve vond geloof bij zulken, die niet wisten dat het lijk dezer vermaarde vrouwe op 't Kerkhof begraven lag.

Intusschen kwam hierdoor zoo groot een toevloed van allerlei nieuwsgierigen te *Wieuwerd*, dat men ter voorkoming van alle wanorders, het lijk wederom ter aarde deed bestellen.

Een ander schrijver (*Rusching*) meldt in een werk van 1775: „'t Is gebeurt omstreeks 100 (!) j. geleden, dat in de kerk te *Wieuwerd* een

vrouwenlijk werd gevonden, dat nog geheel en gaaf uit den grond werd opgedolven, hoewel de kist geheel vergaan was (!) . . De Grietman gaf bevel het weder ter aarde te bestellen, zonder door iemand meer gezien te mogen worden. Er zijn in Friesland meer voorbeelden geweest, als te *Sneek* in 1498, te *Franecker* in 1546, enz."

Tot dusver is er slechts sprake van „één lijk“ te *Wieuwerd* gevonden en eerst in deze eeuw wordt er melding gemaakt van „onderscheidene“ lijken.

V. d. Aa (1849) geeft bijna woordelijk weer, wat we uit de *Tegenw. Staat* hebben medegedeeld, doch noemt verder den kelder bij name, waarvan — zoo gaat hij voort — men den toegang weder sloot, vooral omdat sommigen den in grafgewelven zoo natuurlijken eerbied voor lijken geheel vergetende, in het begin onderscheidene lijken deerlijk hebben geschonden, door als het ware tot een gedachtenis stukken er van af te scheuren en mede te nemen."

Jacobus Scheltema te 's-Hage, die *Wieuwerd* en den kelder persoonlijk bezocht, zegt in de *Vad. Letteroef.* van 1804 pag. 691, „dat het gevonden vrouwenlijk gebalsemd was en door het doodkleed enz. blijken droeg van pracht en zorg.“ Verder: dat sommige lijken, die in het water hebben gestaan, zijn vergaan, doch andere, die hooger stonden zonder balseming in de kisten zijn uitgedroogd.

Dr. *Ledder* deelt in 1853 ongeveer dezelfde bijzonderheden mee, doch uitvoeriger of liever duidelijker dan al de vorige schrijvers is de Heer *Van den Bergh* te 's-Hage, die verleden jaar den grafkelder bezocht en er een beschrijving van gaf met afbeeldingen in *De Natuur* van 15 Dec. jl.

Daaraan ontleenen wij het volgende :

„Eenige timmerlieden, die in 1765 bezig waren, herstellingen binnen de kerk te doen, waren de eerste ontdekkers van dit merkwaardige feit (Het „wonder van *Wieuwerd*“). Zij bemerkten, dat de deur van den kelder zonder moeite geopend kon worden en de nieuwsgierigheid dreef hun daar binnen eens een kijkje te nemen. Daar zij wisten (!) dat de kelder in honderd jaren niet geopend was geworden, dachten zij daar niets te vinden dan eenige vergane overblijfselen van menschen, beenderen en kisten. Groot was daarom hunne verbazing, toen zij elf houten lijk-kisten vonden, staande op schragen, welke kisten alle geheel gaaf waren en er als nieuw uitzagen.

Toen zij echter een van de kisten openen, vonden zij daarin een geheel gaaf lijk, wat hen zoo deed ontstellen, dat zij in allerijl vluchtten. Of zij nu, boven gekomen, zich geschaamd hebben over die ongemotiveerde vrees, dan wel of hunne nieuwsgierigheid grooter was dan die vrees, wordt niet door de overlevering gemeld. Zeker is

echter, dat zij zich vermand hebben, om ten tweeden male in den kelder af te dalen, waar zij achtereenvolgens in iedere kist een lijk vonden even gaaf en ongeschonden als het eerste. Zij verklaarden zelfs, dat, wanneer er personen bij waren geweest, die zij in leven gekend hadden, zij die zonder twijfel herkend zouden hebben. De kisten waren van binnen allen met linnen bekleed en zoowel dat linnen als de doodskleederen der lijken waren nog in goeden staat.

Onder de lijken vond men ook dat eener vrouw, in kostbaar lijnwaad gewikkeld. Op de kist stond de letter „S“. Men hield het voor het lijk van *A. M. Schuurman*.“

Verder volgt eene aanhaling uit het courantenbericht van 1765, hiervoren volledig vermeldt.

Wij wandelen in raadselen, bij 't lezen van al deze berichten en hadden gaarne de bronnen vermeld gezien, waaruit de steeds wassende klaarheid is geput.

De *Leeuw. Courant* met haar „onlangs“ als eerste bron spreekt van „kleederen gelijk aan klatergoud“, van slechts „één lijk“, dat is „opgegraven“, van geen kelder, van geen gevluchte timmerlieden als de ontdekkers, die manmoedig terugkeerden na het vinden van het eerste lijk en vervolgens *al* de elf kisten gingen openen, evenmin van „balseming“ waarop de *Teg. Staat* wijst, van bekleding der kisten of van doodskleding, die blijken

droeg van „pracht en zorg“ als *Scheltema* meldt, noch van „kostbaar lijnwaad“ enz.

Dr. Ledder vond in de kist, waarop een groote S was geschreven, een geheel uitgedroogd mannenlijk, blijkens den baard, dien hij nog zeer duidelijk kon voelen. „*Wellicht* gaf die S aanleiding tot het bekende valsche gerucht“, zegt hij. De heer *V. d. Bergh* spreekt stelliger: men hield het lijk in die kist voor dat van *A. M. Schuurman*.

Doch dit is niet wel mogelijk, die kist werd immers ter aarde besteld kort na de ontdekking van den kelder!

Zoo zijn er vele op- en aanmerkingen te maken. Wat precies onvervalscht waar en klaar is valt niet met zekerheid te zeggen bij gebrek aan desbetreffende Memories uit den tijd zelf. Zoo dunkt ons.

Scheltema vond in 1804 de lijken tot op de helft verminderd, dus tot 5 of 6; *Wassenbergh* schrijft in 1850: eenige jaren geleden waren er nog 5 of 6 lijken in den kelder, welke nog prijken met hoofdhaar, windsels en doeken als ten tijde der begrafenis; *Dr. Ledder* meldt in 1853: mij bleek dat slechts vijf kisten ieder een lijk bevatten en de overige zes eenige sterk uitgedroogde beenderen of geheel ledig waren.

De heer *V. d. Bergh* (1895) vond vijf lijken, allen verdroogd, doch overigens volkomen in den vorm, waarin zij eeuwen te voren daar waren neergelegd. Enkelen hadden veel geleden, anderen waren bijkans of geheel gaaf.

Wij hebben er nog slechts vier geteld.

Scheltema achtte in 't begin dezer eeuw den kelder te *Wieuwerd* het nauwkeurig onderzoek van bekwaamere mannen dan hij, opzettelijk waardig. Op zeer onhandige wijze werd daaraan gevolg gegeven. Een der twee tegenover elkander staande openingen in de muren van den kelder werd dicht gemaakt, en — nu zag men de lijken allengskens vergaan. De proefnemers waren nu toch zoo wijs, het gesloten luchtgat weder te openen. 't Raadsel bleef onopgelost.

Een meer ernstig en wetenschappelijk onderzoek werd ingesteld door *Dr. Ledder*, geadsisteerd door den Heer *W. Albarda* te *Leeuwarden*, gedurende eenige jaren en op verschillende tijden van 't jaar. Al deze onderzoekingen zijn te boek gesteld. 't Slot luidt: *De hoofdoorzaken der uitdroging zijn te zoeken in de beide luchtgaten, waardoor de stof is onderworpen aan eene langzame ontbinding (verwesung), waarbij echter nog wijzigingen plaats grijpen, welke de scheikunde of om mij juister uit te drukken, ik althans, niet weet te verklaren.*

En hoe luidt het laatst gepubliceerde resultaat?

„Ik geloof niet, dat de gaten in den kelder, als de eenige oorzaak van het verschijnsel zijn aan te merken, hoewel zij zeker het hunne er toe zullen hebben bijgedragen“, zoo spreekt de heer *V. d. Bergh*, die zwijgt over de onderzoekingen van *Dr. Ledder*, doch verwijst

naar een Engelschen Lord, welke in het kerkje op zijn landgoed een grafkelder liet bouwen, precies gelijk aan dien te *Wieuwerd*. „Het eenige“ — zoo besluit de schrijver — „waarin deze nagemaakte kelder verschilde van den onzen, was, dat al wat zijn lordschap er in bracht, niet verdroogde gelijk te *Wieuwerd*, maar tot ontbinding overging, als overal elders.“

De heer *V. d. Bergh* toont vervolgens nog aan dat de bederfwerende eigenschap van den kelder in 't geheele kerkgebouw aanwezig is. Eerstens wijst hij op het orgel, in welks windladen in 1885 een sprecuw is gevonden, zoo gezegd „in heer en veer“, vervolgens op den nog geheel gaven houten vloer in de kerk, die er al over de honderd jaar ligt, en eindelijk op het eikenhouten beschot met fraai snijwerk, op den keurig besneden predikstoel en de verdere kerkmeubelen, die nergens eenig spoor vertoonen van mola of verval.

„Zelfs de kisten in de graven buiten op het kerkhof moeten, naar mij werd medegedeeld, meer dan tweemaal langer in goeden staat blijven dan die van andere kerkhoven“, zegt hij.

De schrijver zoekt de oorzaak van het wonder te *Wieuwerd* in de allereerste plaats in den bodem, waarop kerk en kelder gebouwd zijn. „Het is niet onmogelijk“, zegt hij, „dat uit dien bodem zekere gassen opstijgen, die de eigenschap bezitten om volkomen alle bederf te weren.“

Onmogelijk is dit niet, maar . . . als een

der openingen van den kelder gesloten wordt, gaan de lijken tot ontbinding over, eikenhouten predikstoelen en beschotten, minstens zoo oud als die te *Wieuwerd*, zijn in tal van kerken gaaf gebleven, hoog als deze gebouwen staan en op de ruimte, de spreek, in de windladen van 't orgel gevonden, droeg geen datum van sterven en men vindt deze vogels ook wel elders verdroogd, terwijl doodkisten beneden of juist in 't grondwater geplaatst, gelijk veeltijds te *Wieuwerd* het geval is, naar mij werd medegedeeld, ook elders, b.v. te *Leeuwarden*, na een kwart eeuw weer zoo goed als gaaf uit den grond te voorschijn komen.

Bovendien vindt men in de kerk niet die luchtgaten, waarmede de bijzondere eigenschappen van den kelder staan en vallen.

Schijnbaar hebben de beweringen van den Heer *V. d. Bergh* allen grond, doch in 't wezen der zaak brengen ze ons geen schrede verder tot de oplossing van het raadsel.

Aanbeveling zou het verdienen, om gelijk de Lord in *Engeland* deed, op het kerkhof te *Wieuwerd* of in den toren een tweeden kelder te bouwen gelijk aan de bestaande; zulk een vergelijkende proefneming zou over de bijzondere eigenschappen van den bodem grootendeels kunnen beslissen.

Ook ware het wenschelijk en 't verwondert ons dat dit idee bij al de aangewende pogingen om tot meer licht te komen omtrent *Wieuwerd's* „wonder“, niet is toegepast, dat onderzocht werd, of zich onder de dubbelgrootte

zerken der *Walta's* bij het doophek mogelijk ook kelders bevinden en of de bodem daar ook van bizonderen invloed is geweest op het al of niet vergaan der kisten en lijken.

* *
*

Gelijk bekend, is het oostelijk gedeelte der meeste kerken hoekig rond, voortijds was het wel geheel rond, ongeveer gelijk aan een halven cirkel. Hier bevond zich het koor. Zoo ook te *Wieuwerd*. Onder het koor, door een hekje van de overige kerkruimte gescheiden, bevindt zich de kelder. De toegang is in het midden en gemakkelijk gemaakt door een trapje. *Dr. Ledder* schrijft: Door dezen ingang komt men terstond in den gewelfden zelfs bij daglicht vrij duisteren kelder, waar de lucht koel is en zuiver, en geen de minste onaangename reuk wordt waargenomen.

Afgescheiden van de woelingen der wereld, bevindt de grafbezoeker zich daar, en een plegtige ernst vervult het gemoed, wanneer men daar elf lijk-kisten ontwaart, elf, die geene kenteekenen dragen, dat zij onderworpen zijn aan de wetten der ontbinding, maar die allen nog hecht en sterk de eeuwen schijnen te kunnen trotseeren. Al de kisten zijn van zwaar eikenhout gemaakt en rusten op twee in de lengte van den kelder gemetselde steenen righels. (Van later tijd wegens het binnendringen van water.) Vijf der kisten hebben platte (van

boven eenigszins afgerond als de tegenwoordige koffers), zes verheven deksels in den vorm van een huisdak, bestaande uit twee of drie planken. In 't laatste geval sluit het smalle horizontaal geplaatste plankje de beide scheef opstaande, welke rusten op de zijplanken. Aan geen van deze bovenstukken vindt men eenig spoor, dat zij verbinding onderling of met de kist hebben.

(Bij de ontdekking waren deze dus gemakkelijk te openen, wie weet of anders het wonder der uitdroging wel aan 't licht gekomen zou zijn.) *Dr. Ledder* veronderstelt evenwel, dat deze kisten met losse deksels van later datum zijn, nadat men de bijzondere eigenschappen van den kelder reeds had leeren kennen, doch dan zouden, dunkt ons, de namen der daarin bijgezette personen wel met zekerheid bekend zijn gebleven.

Volgens *Wassenbergh* is het laatste lijk, in den grafkelder geplaatst, dat van een zilversmid te *Leeuwarden*. Dit geschiedde volgens hem in 1757.

De kelder is eerst geopend in 1765 of liever sedert het begin van dat jaar dagteekent de bekendwording van „het wonder“, zoodat de veronderstelling van *Dr. Ledder* over de losse deksels weinig of geen grond houdt.

Vreemd is het, dat de *Teg. Staat* niets meldt over dien zilversmid. *Scheltema* maakt er twintig jaar later gewag van (1804) „Voor eenige jaren,“ zegt deze, „zijn er de lijken

van een zilversmid en zijne vrouw bijgezet. " Volgens *Dr. Ledder*, die zijn informatiën kreeg van *Jelluma*, destijds belast met het toezicht op den kelder, „moet“ *ruim* honderd jaren geleden (dus vóór 1750) het laatste lijk zijn bijgezet, en volgens de meening van *sommigen*, dat lijk geweest zijn van een goudsmid uit het *Nauw te Leeuwarden*.

Zoo vaag en strijdig zijn de berichten uit den verleden tijd, doch anno 1895 heeft de Heer *V. d. Bergh* te 's-*Hage* ons meer licht gegeven. Bij eene afbeelding schrijft hij :

„De hierbijgaande fotografie nam ik van het lijk van den Heer *Stellingwerf*, een der *Labadisten*, die na de ontbinding dezer sekte zich metterwoon te *Leeuwarden* vestigde en in „het *Nauw*“ aldaar het beroep van zilversmid uitoefende.

Hij overleed daar een paar eeuwen geleden (dus omstreeks 1695) en had in zijn uiterste wilsbeschikking den wensch kenbaar gemaakt, om in den kelder te *Wieuwerd* te worden bijgezet, aan welke begeerte door zijne betrekkingen is voldaan.“

Wij zouden gaarne de bron kennen, waaruit de heer *V. d. Bergh* deze bijzonderheden geput heeft.

Zijne beschrijving, door goed geslaagde fotografische afbeeldingen toegelicht, is de meest boeiende van alle beschrijvingen, die we vonden over dit onderwerp, doch wat hoofzaak is bij dergelijke navorschingen : vermel-

ding der bronnen, deze heeft de schrijver geheel uit het oog verloren, zoodat zijn stuk op een „vrije“ vertaling gelijkt van anderen, die over hetzelfde onderwerp hun licht hebben laten schijnen.

„De beschadigingen der lijken“ — gaat de heer *V. d. Bergh* voort — „zijn het werk van baldadige bezoekers. Zooals gewoonlijk, geeft de overlevering ook hier weer de schuld aan de Engelschen, die wel eens een hand of voet of hoofd „moerden“.

Als mondelinge overlevering, gewoonlijk overdreven, kunnen we hier vrede mede hebben, doch verder lezen we: „voornamelijk waren het echter de medische studenten uit *Franke* en, in het laatst der vorige eeuw, de Franschen, die zich schuldig maakten aan het medenemen van souvenirs, waardoor zes van de elf lijken spoorloos verdwenen en anderen beschadigd werden.“ Hoe aannemelijk deze beschuldiging moge klinken voor den oppervlakkigen lezer, zij is toch verre van bewezen. Waar zò werd huisgehouden jaren achtereen, dat zes lijken „spoorloos“ verdwenen, zou naar onze meening geen enkele mummie gespaard of in zijn geheel zijn gebleven!

Vrij zeker zou *Scheltema*, die kort na de geweldige revolutie en nog tijdens het Fransche bewind, kerk en kelder inspecteerde, er melding van hebben gemaakt en *Dr. Ledder*, die jaren lang zich onledig hield met nasporingen, anders zoo uitvoerig in zijn mededee-

lingen en beschouwingen, er stellig niet over hebben gezwegen.

Niet dat we voor Engelschen, Studenten en Franschen vrijspraak willen pleiten, maar waar zijn de *ooggetuigen*, in dezen — de tijdgenooten, die iets tegen hen bewijzen.

Zeker is het intusschen, dat menig lijk geschonden is in den loop der tijden en om ook eens 'n fataal stukje uit den huidigen tijd te geven, melden we hier, wat een kermisreiziger ons verhaalde, dien we ontmoetten bij *Oosterwierum* en vroegen naar den weg naar *Wieuwerd*. „*Scil 't nei de kelder?*“ zei hij. — „*Ja, dat was het doel. Ben je er bekend?*“ — „*Dat scoe 'k tinke. Ik kom er nou al tritich jier oanien. Wieuwerd is ús lêste merk, dan lizze we op for de winter.*“ — „*Ben je ook wel eens in den kelder geweest?*“ — „*Faker as ienkear, meastal nei 't ôfrinnen fen 'e merke; de lêste kear wie 'k er mei in kammeraed, dy 't in slokje op hie en dy ding it mál. Hy krige ien fen de lyken út 'e kiste en sei: dou heste salang al op 'e rech lein jonkje, ik scil dy ris omkeare! Wie 't net troch alles hinne?*“

Voor de waarheid dezer „overlevering“ kunnen we instaan; of het feitelijk gebeurd is, laten we 'in 't midden. De mogelijkheid bestaat en zij deed bij ons de vraag rijzen: Waarom de lijkkisten voor jaren niet reeds gedekt met glazen, al ware het slechts halverwege, zóó dat de lucht vrijen toegang behield, doch de schendende hand niet in verzoeking werd gebracht?

Terecht merkt de heer *V. d. Bergh* op: Het is te hopen, dat het kerkbestuur van *Wieuwerd* door een gestreng toezicht op de bezoekers dergelijke rooverijen (en schenderijen voegen wij er bij) in het vervolg onmogelijk zal maken.

Dat het tegenwoordig Bestuur zorg toont te dragen voor den kelder, bleek ons op overtuigende wijze. Het grondwater, dat sedert dertig jaren, na de demping der gracht om het kerkhof, gedurig in den kelder dringt en gevaar oplevert voor de lijken, zal men trachten af te leiden; diep in den grond was men bezig om er buizen voor de afwatering te leggen.

Dit werk is nu volbracht.

Bij 't graafwerk is men nog op enkele kisten gestuit van vuren hout, waaronder gaaf gebleven planken.

Ook inwendig is de kelder, die er heibeierig uitzag, thans geschoond en opgeredderd.

De kisten met mummieën zijn in goede orde naast elkander geplaatst en de fragmenten anderszijds bijeen gebracht.

Bij dezen schoonmaak zijn een paar bijzondere vondsten gedaan.

Eerstens is daarbij te voorschijn gekomen een groote kies met wortels, die voortijds aan een zilverdraadje zou hebben gehangen in eene der kisten, bevestigd aan een plankje, waarin een gaatje.

Tweedens is gevonden een prachtig kunst-

gebit, wat naar een raadsel gelijkt. Iemand, die het gezien heeft, vertelde ons heden (Maandag 7 Sept.) dat tanden en kiezen alle uit één stuk been bewerkt zouden zijn. In dat geval zal de vaardige hand der hoogst be-
gaafde *Anna Maria* niet vreemd zijn aan dit kunstwerk. Zij was tandeloos.

Zijn tanden en kiezen met zilverdraad in de kaak bevestigd, gelijk een ander mededeelde, ook dan blijft men denken aan deze merkwaardige vrouwe, die in alles uitmuntte.

Wij hebben getracht de „vondsten“ te zien, doch de kerkvoogd, wien ze waren afgedragen en dien we niet thuis troffen, had ze weggesloten in de brandkast, zoodat we er op moment niet meer van kunnen zeggen, dan ons verhaald is.

De mogelijkheid blijft intusschen bestaan dat een der vele vreemde bezoekers van den kelder het kunstgebit hier heeft verloren of wel dat een grappenmaker de hand in 't spel heeft gehad.

Waarschijnlijk is dit evenwel niet.

Bij den schoonmaak vond men nog twee planken, waarin glazen van 25 cM. lang en 20 cM. breed. Deze ruiten waren aangebracht op het hoofdeinde van den roef.

De planken hebben een dikte van 8 cM. en men vindt er, die 2,20 à 2,33 M. lengte hebben. Gelijk men mogelijk weet, rekent men nu voor een groote kist 1,80 M.

In den kelder vond men ook nog een goot en een riool naar de voormalige gracht en

wat wij nog vergeten hebben te melden, is het vierkante luik met koker, zich bevindend in 't plafond van den kelder, waardoor de ruimten van kerk en kelder met elkander in verbinding gesteld kunnen worden.

Dit losse luik is al oud en heeft als luchtkoker dienst kunnen doen, doch kan ook zijn aangebracht met het oog op eventueel schijndooden, waarover in vroeger tijden meer gesproken werd dan tegenwoordig. De losse deksels van vele kisten geven eenigen grond tot dit vermoeden.

Bezig met graven en het leggen van afwateringsbuizen, zei een der omstanders: „als het wonderlijk geheim van de uitdroging der lijken ten langen leste maar niet geheel verloren raakt door zulke kunstmiddelen“. Zeker brengt elke verandering van den bodem in en om den kelder gevaar mee, doch als een noodwendig gevolg van de demping der gracht diende er middel gezocht om het water uit den kelder te weren.

Had men vroeger voor 't behoud der oude toestanden zorgvuldiger gewaakt en die bestendigd, „Wieuwerd's wonder“ baarde minder vrees te loor te zullen gaan.

't Is waar, ook te *Bremen* en elders vinden we dezelfde verschijnselen bij lijken, als in ons friesche dorpje, zoodat ze niet „éénig“ zijn, maar de mummiën uit *Egypte*, die we te *Londen* hebben gezien en de uitgedroogde lijken in den Bleikeller te *Bremen*, die we eveneens hebben kunnen bewonderen, ze

moeten onder doen voor die te *Wieuwerd*.

Al is het getal der mummiën alhier gering, kleur en uitdrukking schijnt ons sterker, dat is natuurlijker, dan elders, zoodat de heer *V. d. Bergh* zelfs kon schrijven: „In eene der kisten vond ik het lijk eener vrouw, die onder hevige pijnen moet zijn overleden en zoo verstijfd. Zij ligt op den rug. Het hoofd is eenigszins ter zijde gebogen. Het gelaat is door angst en smart geheel verwrongen en de mond wijd geopend. Ook de beenen zijn in kramp verwrongen, zoodat de hielen geheel naar elkander gebogen zijn. Blijkbaar heeft deze lijderes, gillende van de smart gedurende een hevigen aanval van kramp, den laatsten adem uitgeblazen. Ondanks deze onmiskenbare teekenen van het vreeselijkste lijden op het oogenblik, dat de dood haar daaraan ontrukte, liggen de handen dezer vrouw over elkander gevouwen, zoo als men dat gewoonlijk bij de dooden doet.“

Het mannenlijk hier naast, waarschijnlijk het laatst in den kelder bijgezet en aangewezen als dat van den goudsmid *Stellingwerf*, is het best bewaard gebleven. Sprekend is nog zijn gebogen neus, kalm de uitdrukking van het gelaat, natuurlijk het geheel. De heer *V. d. Bergh* heeft er een welgeslaagde fotografie van genomen, niet in den kelder, maar in de kerk.

Ik nam het lijk — zoo schrijft hij —

zeer voorzichtig uit de kist en op beide armen droeg ik het zonder de minste moeite naar boven. Van buigzaamheid der ledematen — gelijk de *L. Crt.* meldde (bijna anderhalve eeuw geleden, weinige jaren na de teraardebestelling) — geen sprake. Het lijk was geheel stijf en zou bij gewelddadige poging om het te buigen door midden zijn gebroken. Het was uiterst licht, ik schatte het op een paar kilogrammen. De huid heeft op het gevoel veel van perkament Toen onze goede heer *Stellingwerf* nog in leven was, zal hij zeker niet gedacht hebben, dat hij nog eens uit zijn graf zou komen, anderhalve eeuw na zijn dood. Nog minder zou hij geloofd hebben, dat in nog geen twee seconden zijn portret vervaardigd zou worden!

* * *

Dr. Ledder heeft den inhoud van elk der kisten onderzocht en geeft een nauwkeurig resumé van zijne bevindingen.

Zoo vond hij in een der kisten een geschonden mannenlijk, waarvan de rechter onderarm was afgescheurd, in een andere een dito lijk nog in zijn geheel, benevens een gedeelte van het nog vrij sterke wit gekleurde linnen bekleedsel der kist en voorts een weinig groen gekleurde hop. Hop vond hij ook in andere kisten en in sommige nog goed bewaard hooi. Kleedingstukken ontbraken geheel.

Waartoe en van waar hop en hooi?

Die vraag laat de onderzoeker, anders op alles bedacht, onbeantwoord.

(Thans is de bodem der kisten bedekt, schijnbaar met een soort vermolmd zeewier.)

De zwaarte van het best bewaarde lijk bedroeg ruim 3 kilo. In de buik- en borstholten der lijken vond hij een vormlooze, verdroogde massa.

Eene der platte kisten bevatte onder meer andere beenderen niet minder dan vijf schelds, waarvan drie, te oordeelen naar vorm en grootte, van het vrouwelijk geslacht en van vrij hoogen ouderdom.

De onderzoekende doctor stelde zich de vraag ter beantwoording, of de kelder de eigenschap tot uitdroging zou hebben behouden?

Te dien einde werden er een snoek en een stuk lever in den kelder opgehangen. 't Was zomer en maar kort duurde het, of het verderf verspreidde zich dermate in de kerk, dat beide objecten verwijderd moesten worden.

In Oct. van dat jaar (1848) werd de proef herhaald met een baars en een goudpluvier. Nu begon de uitdroging zeer spoedig, in Dec. was zij reeds ver gevorderd en na een tijdsverloop van een jaar volkomen.

Beider gewicht bleek teruggebracht tot $\frac{1}{4}$.

Op denzelfden dag van October, dat baars en pluvier in den kelder waren opgehangen, plaatste de onderzoeker ook twee pluvieren op zijn eigen zolder in een luchtstroom, vrij wel onder dezelfde omstandigheden. Ook deze droogden uit, maar bleven veel zwaarder.

Daarna sloot hij een verschen haas in een goed sluitende doos met een weinig hooi en op dezelfde wijze een baars, welke doozen op de kisten in den kelder werden gezet. Dit geschiedde 20 Jan. 1850. Eenigen tijd bleven beide dieren onveranderd, doch bij het stijgen der warmte sprong een der doozen open tengevolge het loslaten der lijn. Het was die van de baars en deze nu droogde geheel uit als de lijken, doch de haas in de dicht gebleven doos ging tot bederf over.

Vervolgens werden in den kelder opgehangen verschillende soorten vleesch en vet. In het vleesch nestelde zich de bedervende vlieg, doch het vet bleef onveranderd. Herhaald werd deze proef met vleesch in een bus van kopergaas, zoodat de vliegen geweerd werden, doch nu ging de uitdroging veel langzamer.

Meer dergelijke proeven met vleesch in den kelder en elders opgehangen, zijn er genomen, doch telkens met het resultaat, dat er in den kelder nog iets anders plaats heeft, dan het verwijderen der vloeibare deelen, die eenmaal voorhanden waren in de weefsels.

En daar schuilt het onopgeloste raadsel, waarop de Heer V. d. Bergh dit antwoord geeft: *niet onmogelijk dat uit den bodem zekere gassen opstijgen, die de eigenschap bezitten om volkomen alle bederf te weren.* Die „zekere gassen“ laten de kwestie nochtans vrij wel in „'t onzekere.“

Dr. Ledder zegt nog: „op de eeuwige wet der ontbinding vinden wij te Wieuwerd de

hoogst belangrijke uitzondering, dat zij zeer langzaam voortgaat, zoodat men een voortdurend bestaan zou durven aannemen, maar eindelijk keert de stof ook hier tot hare beginselen terug en de waarheid vervat in de Heilige Schrift: *Stof zijt gij, o mensch! en tot stof zult gij wederkeeren*, vindt ook te *Wien* werd hare bevestiging.

Eindelijk zullen de thans nog bestaande lijken (slechts 4 meer in getal) worden ontbonden, even als de andere, wier beenderen thans reeds in de groote en kleine kisten besloten zijn.“

Een dezer kisten had men voor jaren reeds dichtgespijkerd. Waarom die ééne gesloten, werd er vaak gevraagd, soms op zoo geheimzinnigen toon, dat er wel iets achter moest schuilen. De oplossing werd gevonden: In die kist lag een gansch misvormd lijk, dat aanleiding moest geven tot spot en daarom niet gezien mocht worden!

Eenige werklieden, gedreven door den trek naar 't geheimzinnige en verbodene, hebben in 1861, na de kerk gesloten te hebben, die kist geopend en — daarin niets gevonden dan eene verzameling beenderen van verschillende lijken.

* *
*

Nog ééne vraag willen we trachten te beantwoorden en wel deze: zijn het leden uit het oud-adellijk geslacht van *Walta*, die in den kelder zijn bijgezet of wel zijn het *Labadisten*?

Dr. Ledder gelooft, dat de Labadisten den kelder niet hebben gekend en dat er de *Walta's* zijn bijgezet.

In de geschriften der Labadisten toch, meest allen zeer omslachtig, inzonder wat betreft hun gehechtheid, broederlijke eensgezindheid en bijzondere voorrechten door den Heer geschonken aan de broeders en zusters, vindt men nergens melding gemaakt van den kelder. Ware deze benut geworden voor de leden hunner sekte, dan zou hun de wonderbare eigenschap van den kelder niet onbekend zijn gebleven en zij zouden daarin een bijzonder voorrecht, een blijk van Goddelijke bestiering hebben gezien en dit allermint hebben verzwegen, toen hun zedelijke kracht merkbaar aan het afnemen was. — Bovendien zou het lijk der hoogst begaafde vrouwe *Anna Maria v. Schuurman*, eene der eerste personen onder de Labadisten, stellig een laatste rustplaats hebben gevonden naast hare broeders en zusters in den geloove. Bij 't leven vereenigd te zijn geweest in den geest en onderlinge belangen en na den dood gescheiden te worden, dit lag niet in haar aard en streven. En toch weten we uit goede bron, dat haar stoffelijk overschot, overeenkomstig hare laatste begeerte, is begraven „onder de kerkmuur, waartoe expres een gat gemaakt is, met het hoofd buiten de kerk, het gezicht naar het oosten en het verdere gedeelte van het lichaam onder de muur en in de kerk.“ Deze mededeeling dankt *Scheltema* aan een eigenhandige aantekening van

A. F. van Schuurman, (1) de laatste telg uit dit geslacht, die verscheidene kunstgewrochten en geschriften van *Anna Maria* legateerde aan de Hoogeschool te *Franeker*, thans in het gerestaureerde stadshuis bewaard en ter bezichtiging gesteld. (2)

Op een glasraam in de woning van den orgelmaker *Radersma* te *Wieuwerd* stond in 1850 te lezen: *Den 31 Aug. 1779 hier geweest A. F. v. Schurman, Canuniek des Capittels van St. Marie, enz.*

Wij hebben dit glasruitje gezien, voorzichtigheidshalve uitgesneden en zorgvuldig bewaard. Het is oorspronkelijk afkomstig uit eene der kerkeramen en daar is dus de *Memorie* gesteld, ter gedachtenis aan het bezoek van den kleinzoon van *Anna Maria's* broeder, den laatsten mannelijken telg van dit geslacht, wat verder op het glas vermeld staat.

In de kerk zou het weder op zijne plaats zijn.

Beter nog wellicht, dat er een *Memorie* gesteld werd, gelijk elders en laatst voor *Constantijn Huygens* te 's-*Hage* is geschied, waarin het nageslacht zijn vereerende waardeering uitsprak voor eene vrouwe, zoo groot van gave

(1) Overleden te *Heerenveen* in 1783.

(2) De koster te *Wieuwerd*, die in 1800 dit ambt 52 jaren had bediend, heeft *Ds. Schotsman* te *Sneek* destijds medegedeeld, dat het lijk van *Anna Maria* eerst op het kerkhof is ter aarde besteld, doch later naar den kelder is overgebracht, volgens verklaring der voorgaande koster, die elk ook over de 50 dienstjaren telden.

en vroom geloof als *Anna Maria* dit getoond heeft te zijn in woord en daad.

Slechts ter loops zij die gedachte hier uitgesproken.

Geen versiering, lofspraak of klaagrede vindt men op de oudste zerken.

En waar vindt men een steen, veel minder dus een grafschrift op eene der Labadisten te *Wieuwerd* of elders?

Een der grootste steunpilaren *Du Lignon*, die te *'s-Hage* stierf, werd naar *Wieuwerd* vervoerd en zijn lijk daar ter aarde besteld, volgens de overlevering, in den kelder.

Van *Stellingwerf* en zijn echtgenoot wordt eveneens gemeld, dat deze als Labadisten in den kelder zijn bijgezet.

Niettemin zijn en blijven het gissingen.

Het feit, dat *Anna Maria* niet in den kelder, maar op het kerkhof is begraven, pleit sterk voor het beweren van *Dr. Ledder*, dat de Labadisten den kelder niet hebben gekend, maar hoe te verklaren, wat de heer *V. d. Bergh* meldt omtrent den uitersten wil van den Labadist *Stellingwerf* te *Leeuwarden* om bij zijn geloofsgenooten in den kelder te worden bijgezet?

Dat het geslacht *Walta* in den kelder is te vinden en de Labadisten dezen niet gekend hebben, is op zijn minst twijfelachtig.

Zouden de *Walta's* den kelder niet hebben gedekt met een zerk, gelijk hunne vaders hadden gedaan, die in de nabijheid ter aarde besteld zijn?

In de meeste kerken toch vindt men kelders, die gesloten zijn met fraai gebeitelde steenen, even konstig als kostbaar. Zouden ze een kelder hebben gesticht en verder vreemd zijn gebleven aan allo uiterlijke praal? Diende bij het stichten van den kelder het adellijk wapen niet in eere gehouden? Zou men op de kisten geen grafplaten hebben gehecht met namen en datums van geboorte en overlijden?

Een en ander was destijds gebruikelijk onder de eerste adellijke standen. Het was een tijd van weelde en wapens. Menig ridder in *Friesland* ziet men afgebeeld op zijn zerk in volle wapenrusting. Zelfs eigenerfde boeren en bedrijfslui schitteren met geëmitteerde adellijke onderscheidingen op hunne graven.

Om slechts een voorbeeld uit vele te noemen.

Klaas Tjallings, mr. Smit en Paardekoper, overleden anno 1727 in 't aangrenzende *Oosterwierum* en aldaar begraven, heeft op zijn zerk zulk een deftig wapen met *de halve arend*, *een paard* en *een aambeeld*.

En zouden nu de *Walta's*, die een kelder stichtten zoo groot als het geheele koor der kerk, overigens zooveel bescheidener zijn geweest dan hun voorvaders, adellijke standgenooten en eenvoudige tijdgenooten?

Slechts twee der hoogst eenvoudige meest platte kisten toonden even eenvoudige teekens, de letters I en S.

De merkwaardige eenvoud van kelder en kisten doet veel meer denken aan de Labadisten, wier leer en leven gericht was tegen alle uiter-

lijke pracht en praal, zelfs tegen alle versiering.

Dit was ook het streven geweest der eerste Christenen. Uit de 2e en 3e eeuw zijn de voorbeelden daarvan te *Rome* nog te aanschouwen. Deze begroeven de dooden bij hunne broeders, de gemeente moest vereenigd zijn zoowel na als in dit leven.

De kostbare gewaden, de bekleeding der kisten en de balseming van sommige lijken, waarvan vroegere schrijvers gewagen, sluiten weer niet met der Labadisten eenvoud en vreemd, zeer vreemd is het dan ook, dat een goudsmid behoorde tot deze secte, die in haar strijd tegen allen opschik, zoover ging, dat zelfs bewerkte kanten, kragen en mutsen in den ban werden gedaan. Geen der geloovigen of leden der broederschap mocht werkzaam zijn in dienst van de weelde of iets produceeren van dien aard.

Hoe daarmede te rijmen het beroep van een goudsmid, van een volgens zijn uitersten wil oprecht Labadist, wiens arbeid gericht was op de ijdelheid der menschen, die voedsel gaf aan de hoovaardij?

Wat is waar in dezen?

Met zekerheid valt er niets te constateeren.

Het eene vermoeden heeft al evenveel voor en tegen als het ander.

Annemelijk blijft, dat de kelder gesticht is Anno 1609, aannemelijk op dien grond, dat er *Walta's* in zijn bijgezet en niet onwaarschijnlijk, dat enkele eersten onder de Labadisten, als *Du Lignon* en mogelijk de *Freules Von*

Aerssen, er een laatste rustplaats hebben gevonden.

Met de overdracht van 't slot aan de Labadisten zal ook de kelder zijn overgegaan, die er bij behoorde. Ruim een halve eeuw kon de kelder benut zijn door de familie *Walta* voor hare afgestorvenen en voor dat tijdsverloop schijnt ons het getal van elf lijken wel wat groot, mede reden, dat er vermoedelijk ook Labadisten in zijn bijgezet, welke er eveneens een halve eeuw hebben gewoond.

* *

Beter ingelicht zijn we omtrent de Labadisten zelve, en aangezien *Wieuwerd*, welks historie het geldt, daarbij ten nauwste is betrokken, willen we over deze secte, haar ontstaan, streven en ondergaan in een volgend no. nog een en ander mededeelen, dat der Friezen bijzondere aandacht verdient.

DE LABADISTEN.

't Was een tijd van godsdienststrijd en zedenverval.

„De bier- en brandewijnhuizen waren geopend, en de dronkenschap zag hare tempelen gevuld, terwijl het huis des Heeren weinige bezoekers telde“ Placcaten daartegen, van overheidswege uitgevaardigd, bleken machteloos. Eenerzijds toenemende zedeloosheid bij de menigte, anderzijds afscheiding van enkelen, om in afzondering en gemeenschap voedsel te zoeken voor het hart. In de kerken en onder

leeraars en professoren een bittere strijd over *Waarheid en Geloof*.

Anna Maria van Schuurman, reeds op jaren gekomen, zag als zoovele geloovigen de toekomst donker in, maar bleef de hope op beter behouden, meer dan anderen. Zij zeide: „Is „het ook nu niet als ten tijde van den pro- „feet, dat er als hij meende dat geheel het „volk in den afval van Jehovah deelde, toch „nog zeven duizend waren, die hunne knieën „niet hadden gebogen voor Baäl? Als de „Heere om tien regtvaardigen het goddelooze „Sodom zoude hebben gespaard, dan mogen „wij ook wel vertrouwen, dat Hij ons niet „zal begeben of verlaten.“

Zoo sprak zij tot de eerste professoren van den lande, die vroegen: *wat te doen?*

Anna Maria antwoordde o. m.: „De hoof- „den zijn warm en de verbittering is groot. „De harten zijn verkleumd en de liefde is ge- „weken Wij moeten de verstrooiden „wederom vergaderen; o, als de leeraars, in „plaats van altijd te spreken over den twist, „die er heerscht, de zondaren opriepen tot be- „keering, de bekommerden opbeurden en de „vromen vertroostten Als men den hui- „selijken godsdienst in eere hield, wanneer men „in gezelschappen niet altijd redetwistte, maar „vroeg naar de wateren des levens . . . Weg „met alle strijdschriften. Hervorming moet er „komen. Indien er slechts iemand was, die met „vaste hand, met heiligen moed en met vurig „gebed het werk der hervorming begon,

„hij zoude zegen vinden op zijnen arbeid.“

* *
*

Het oog der vrome vrouwe was gericht op *Jean de Labadie*, over wien haar broeder gedurig schreef aan haar. Zij waagde het den beroemden leeraar zelve te schrijven en smeekte hem over te komen en een beroeping naar *Middelburg* te aanvaarden. „Een mijner vurigste wenschen is zijn aangezicht te aanschouwen voor ik sterve! O, ik heb nog goeden moed, zoo lang de Koning der Kerk zulke dienstkrachten uitzendt te onzer behoudenis.“

Zoo sprak zij; haar wensch werd vervuld. *Jean de Labadie* liet zich bewegen over te komen naar ons land. In *Frankrijk* had hij reeds grooten naam gemaakt, veel geleden en gestreden.

Laatst predikte hij te *Genève*, waar geen einde kwam aan de „beden“, hem te behouden voor de gemeente, doch vruchteloos. De gevierde prediker gaf gevolg aan de roepstem van *Anna Maria* en beloofde haar eerst *Utrecht* te zullen bezoeken, waar zij destijds woonde. Aller hoofd en hart was vervuld over de komst van *De Labadie* en men kan zich moeilijk een denkbeeld vormen van de geestdrift, die alle vromen bezielde. De redding der Kerk werd van dezen Godsgezant verwacht.

Tien dagen bleef *De Labadie* te *Utrecht*.

Verbazend groot was de toevloed van menschen van binnen en buiten de stad, om den gevierden leeraar bij zijn eerste optreden te hooren.

De scharen verdrongen elkander, doch nauwelijks had de spreker den kansel beklommen of er volgde een doodelijke stilte.

„Wat is het, mijne broeders,“ zoo begon hij, „dat u hierheen heeft gevoerd om een man te hooren spreken, die verfoeid van zijn leermeesters, gehaat door zijne betrekkingen, vervolgd en versmaad door zijne vrienden, een balling is en verdreven van den dierbaren geboortegrond?“

Was het de zucht naar het vreemde, die u hierheen drong? Neen, ik weet het, het is de vreeze des Heeren, die uwe harten vervult, en de begeerte naar de Wateren des Heils brengt u hier.

Maar waartoe ben ik zelf hier? Heeft ook mij de zucht aangegrepen, om vreemde landen te zien, en heb ik daarom mijn *Genève* verlaten, dat mij zoo liefderijk had opgenomen en mij het gemis van mijn vaderland zoo dubbel had vergoed? Neen, ik heb de stemme des Allerhoogsten gehoord, die mij geroepen heeft, om als een tweede Abraham maagschap en vrienden te verlaten, om in het vreemde land, dat Hij mij wijzen zoude, de kennis van Zijnen naam te bewaren.

Hij sprak verder van zijn lijden en over zijn ballingschap, zoodat de menigte tot tranen geroerd werd.

De Heer is nog lankmoedig onder u — vervolgde hij. — Hij laat in uw midden de stem der vermaning nog hooren, opdat

ge u bekeeren moogt van uwen dwazen weg. Wat zult gij doen? Zal uw oog gesloten blijven voor zijn licht en zal uw oor niet luisteren naar zijne stem? Zoo ge u niet bekeert, de Sodoms zullen ondergaan in verderf, maar de Engelen Gods zullen een Soár der behoudenis openen voor de vromen.

Daar is hervorming noodig, voor een iegelijk onzer, voor de regeering der gemeente en voor de gemeente zelve. Ik voor mij ben vastelijk besloten de wereld den oorlog aan te doen en maak mij gereed, haar uit de gemeente des Heeren te verdrijven, of van haar uitgedreven te worden. Welke gemeenschap heeft Christus ook met de wereld?

Zoo ging hij voort in bezielende taal en aan het slotwoord gekomen, beefden zijn lippen en was het alsof eene heilige siddering hem had aangegrepen. Bij de laatste woorden had hij zijn oog gesloten als tot gebed:

Wij willen o God, voortaan niet *willen*, wij willen zelfs niet *zijn*, dan voor zoo ver Gij het wilt. O, mogen wij voor U verdwijnen en doen alsof wij niet meer waren, opdat Gij alleen in ons moge zijn, als in onze plaats. Dat wij ons zelve zoo weinig mogen zien, ons zelve zoo weinig vinden, zoo weinig aan ons zelve denken en ons zelve zoo weinig behagen alsof wij werkelijk niet meer waren, dan zouden wij noch eigen

begeerte, noch vermaak, noch bekommering voor ons zelve hebben, omdat wij niet zouden zijn *wij zelve* en als van U gescheiden, enz.

Men was geroerd, opgetogen, getroffen en bewogen en bij elk nieuw optreden verdrongen zich steeds grooter scharen en klimmend bleef de spanning en opgewondenheid der toehoorders.

Wij zijn voor deze plaats wel ietwat uitvoerig geweest in 't mededeelen van aanhalingen uit *De Labadie's* eerste rede, doch dit vindt hierin zijn reden: wij zien in die woorden den hoofdman reeds van een nieuwe secte, die der Labadisten, welke te *Wieuwerd* zooveel van zich zou doen spreken in later tijd.

* *

De Labadie toog naar *Middelburg*, waar de kerkelijke gemeenten van wege de twisten in diep verval waren. Als te *Utrecht* had hij een overweldigend succes. Zijn roem steeg met den dag. Van alle zijden vloeiden scharen tot hem. Vele predikanten zagen dit met leede oogen aan en het duurde maar kort, of de Synode trad tegen hem en zijne leerlingen in het krijt. Er volgden strijdschriften over en weer. *De Labadie* werd eerst geschorst en later zelfs afgezet. Ook aan zijn leerlingen *Yvon*, *Du Lignon* en *De Menuret* werd de kansel ontzegd.

Anna Maria had zich ook tijdelijk te *Middelburg* gevestigd en zoo tal van adellijke en

hooggeplaatste personen, louter om *De Labadie*. *Anna* bracht zelfs elke predikatie van den Hervormer zoo getrouw mogelijk in schrift.

Na de „uitzetting“ stichtte *De Labadie* een eigen gemeente, als die der Doleerenden. Vóór dien tijd was hij met zijne scharen bij verrassing de kerk zelfs binnen gedrongen, wat bijna oproer ten gevolge had. Onlusten en partij-schappen groeiden intusschen dermate aan, dat de Magistraat over *De Labadie* en zijne mede-apostels het banvonniss uitsprak.

Het naburige *Veere* ontfermde zich over de bannelingen. Hier werd de prediking voortgezet.

Middelburg scheen als uitgestorven. De vreemdelingen, in grooten getale om *De Labadie* daar gekomen, volgden hun voorganger naar *Veere*. *Middelburg* leed alzoo groote schade en *Veere* kwam ras in aanzien en bloei. Vele aanzienlijke familiën vestigden zich hier met der woon. De kwijnende hoofdstad, naijverig op den onverwachten bloei van het kleine *Veere*, wendde zich tot de EdelMogenden van *Zeeland* om hulp en het gelukte haar dezen ten lange leste te bewegen aan de Labadisten het verblijf ook binnen *Veere* te ontzeggen.

De Magistraat van het stadje kwam wel in verzet tegen dat bevel, maar toen een formeel belegering van het stadje door de *Middelburgers* te duchten was en de *Veerenaars* de wapenen ter verdediging reeds hadden opgevat, trad *De Labadie* de oproerige schare te gemoet. Men verwachtte een oorlogskreet uit

zijn mond! en dat hij de zegen zou uitspreken over hunne wapenen, doch hierin werd men teleurgesteld. Hij sprak:

„Mannen broeders! Het koninkrijk van mijnen dierbaren Heiland, dat ik wil uitbreiden, is niet van deze wereld. Niet in oorlog en burgerkrijg, maar in den vrede en in de liefde is onze God!

Legt uwe wapenen neder! Uwe regten en vrijheden zullen niet worden gekrenkt, want de Heer roept mij *vrijwillig* deze plaats te verlaten. Het burgerbloed worde gespaard....“

Allen onderwierpen zich en daarop trok de Leeraar naar de vergadering der achtbare regeering en zeide: „Ik heb eenen *dank* aan u, eenen *raad* aan u en een *bede* tot u. Ik dank u voor den moed en de trouw, waarmee gij mij met de burgers uwer stad wilt verdedigen, waarmee gij goed en bloed waagt voor mij en mijne vrijheid.... Ik breng u tevens mijnen *raad*. Bewaart uwe stad voor den burgerkrijg en voor het vergieten van zooveel dierbaar bloed. Ik zal heengaan om des vredes wille en ben tot u gekomen met de ootmoedige *bede* mij te ontslaan van de betrekking tot u en uwe gemeente en uwe stad. De Heer roept mij...“

De Raad was tot tranen toe bewogen en hoewel ongaarne gaf hij hem den afscheidsbrief *alleen uit reden der uiterste noodzakelijkheid*.

Dit geschiedde in den jare 1669.

De Gemeente vestigde zich nu te *Amsterdam*, waar zij met blijdschap werd begroet. Zijne drie leerlingen trokken als zendelingen naar *Rotterdam*, *'s-Hage* en *Utrecht* om daar zielen te winnen voor de kerk van hun meester.

Anna Maria voegde zich bij *De Labadie*, gelijk zoovele andere mannen en vrouwen van geboorte en naam. Er werd een huiskerk gesticht met gemeenschappelijke inwoning. Zelfs predikanten werden daarin opgenomen.

Groot waren ook hier weder de scharen en het succes, doch bitter werden de strijdschriften, die voortdurend het licht zagen.

Hoe vast de gemeente stond, gesteund als zij werd door de hooge regeering der hoofdstad, door schrijvers van naam en niet het minst door *Anna Maria*, dreigden er toch nieuwe gevaren.

De Waalsche en Nederduitsche gemeenten begonnen zichtbaar te lijden onder den invloed der nieuwe secte, die de menigte tot zich trok. Zij dreigden ten onder te zullen gaan. *Hannibal* stond voor de poorten en de predikanten, die hunne kerken bedreigd zagen, wendden zich met „ootmoedige beden“ tot de overheid, ter voorkoming van scheuring, oproer en dergelijke, om *De Labadie* met zijn aanhang, „die scheurzieke menschen“, toch te verbannen.

't Ging hier als te *Middelburg* en te *Veere* en de vuige laster werd zelfs te baat genomen om den gehaten vijand onschadelijk te maken.

Er werden eindelijk bevelen uitgevaardigd door de stad, dat geene andere dan leden van het talrijk huisgezin van *De Labadie* zijne predikatiën en oefeningen mochten bijwonen, doch deze beperking zou de dood gelijk zijn voor de kleine kloostergemeente.

Het Evangelie diende verbreid.

Waar het land der vrijheid gevonden?

Er kwamen vele aanbiedingen tot *De Labadie*, waaronder van eene Duitsche Prinses, die reeds sinds jaren briefwisseling had gehouden met *Anna Maria*. Even als deze had de prinses kunsten en wetenschappen beoefend en zoowel hierover als over de godzaligheid, hadden de vrome dames met elkander gecorrespondeerd. Nu en dan had de edele prinses hare beroemde vriendin zelfs persoonlijk bezocht.

Zij waren elkander zeer genegen en de Prinses, hoewel gewaarschuwd tegen „de afgedwaalde secte“, wendde zich rechtstreeks tot *Anna Maria*. Zij schreef „onderricht te zijn van het voornemen harer vrienden, om zich uit de banden van alle aardsche zaken te ontworstelen, om de Chr. Ger. Godsd. met groote zuiverheid en vrijheid in het gezelschap der vromen te oefenen, om zoo de laatste handeling van haar leven gelukkiglijk te besturen, dat zij daarom haar en allen, die met haar waren, eene openbare en vrije uitoefening van den godsdienst toestond, onder haar hoog en onbepaald gezag, in hare heerschappij van *Herford*.“

Met vreugde werd deze uitnoodiging begroet en dra daaraan gevolg gegeven.

* *

Te *Amsterdam* werd een broeder achtergelaten om aan te kweken wat gezaaid was en *De Labadie* en de zijnen gingen scheep om hun „Kerkje Gods“ over de ontrouwe baren te voeren naar vrediger en veiliger oorden.

Zoude het de haven der ruste vinden?

Honderden waren tegenwoordig bij de afreize en de geliefde Leeraar sprak hen bemoeuwigend toe: „zoo dit land van kommer en tranen ons niet weder bij elkanderen ziet, wij zullen dan daar boven elkander begroeten... daar is het Vaderland!“

Een laatst vaarwel volgde met groeten en wuiven, tot het scheepje in de verte uit het gezicht verdween.

Voorspoedig was de tocht, die verkort werd door oefening en gezang.

Te *Bremen* kwam men aan land en met rijtuigen werd de reis voortgezet naar *Herford*. Alles behalve hartelijk was de ontvangst van de zijde der dorpelingen, die niet veel goeds hadden gehoord van deze om hun ketterij uit *Nederland* verdreven vreemdelingen.

De Prinses daarentegen toonde zich hunner zeer genegen en omhelsde hare vriendin *Anna Maria*.

Woonde men vroeger bijeen en leefde ieder op eigen kosten, te *Herford* werden de Labadisten één huisgezin, waarin allen het belang

der gemeente behartigden en allen gezamenlijk de vruchten trokken van elkanders bezitting of arbeid. De broeders en zusters werden voor altijd aan de gemeente verbonden. Zij gaven zich zelve en al het hunne ten offer en leefden voortaan in volle *gemeenschap van goederen*.

De leer van het huidige socialisme of communisme zag men hier belichaamd in de praktijk met Christus als hoeksteen of fundament.

De gemeente gevoelde nu eerst recht *hoe goed en liefelijk het was, als broeders saâm te wonen*.

Behalve het avondmaal, dat op „lustige“ wijze gevierd werd onder zingen, dansen en geestelijke omhelzingen, gaf vervolgens de wijze, waarop de huwelijken gesloten werden onder en door de Labadisten, veel opspraak en grooten aanstoot.

Yvon trouwde juffr. *Martini*, *Du Lignon* juffr. *Van der Haer*, doch *De Labadie* en *Anna Maria*, hoewel lasteraars het tegendeel hebben beweerd, bleven ongehuwd.

De Menuret, de derde apostel van *De Labadie*, was na een onbeantwoorde liefde van de begaafde *Anna de Veer* van *Dordrecht*, krankzinnig geworden en na een vreeselijk lijden van twee maanden nog in *Holland* gestorven.

Avondmaal en huwelijk hadden intusschen tengevolge, dat vele broeders en zusters de Huisgemeente verlieten en de Luthersche predikanten van *Herford* drongen er bij de hooge Regeering des lands met kracht op aan, dat

de opspraak wekkende secte uit hare landpalen verwijderd zou worden.

Prinses *Elizabeth* bleef de Labadisten zeer genegen en stond hen zelfs haar kasteel af, dat door een groot gedeelte der Huisgemeente betrokken werd. Daarop trok de Prinses naar het Hof van *Berlijn*, om de verbanning van hare *Gottes-Kinder* te voorkomen.

* *

Het jaar 1672 brak aan: het bange jaar der oorlogen, en de Labadisten, zich niet veilig meer achtende, na de Prinses hun hartgrondigen dank betuigd te hebben voor de genoten bescherming en gastvrijheid gedurende de twee jaren van hun verblijf te *Herford*, verlieten *Duitschland*. Waar zouden de arme zwervers nu hunne tenten opslaan? Als *Abraham* trokken zij heen naar een onbekend land. Goedsmoeds onder Gods veilige hoede, hieven ze van tijd tot tijd reisliederen aan, de heilige zangers van Israël nagezongen, als Ps. 121, 124, 133 e. a. De Heer was met hen, waarvoor zouden zij vreezen? Hij zoude hun wel de plaats hunner bestemming aanwijzen.

Men kwam in het land van *Altona*, in *Denemarken*. Hier besloot men voorloopig te blijven en af te wachten, „welke plaats van vaste woning God hun zoude aanwijzen,“ doch plotseling viel *De Labadie* in een zware en langdurige ziekte, zoodat men niet kon vertrekken. Met volhardende trouw waakten de broeders en zusters over den geliefden kranke,

die eindelijk, zich den dood nabij wanende, al de leden zijner gemeente aan zijne sponde riep, om hen zijn sterfbeds-zegen te geven. Met vurige opwekking en heilzame vermaningen sprak hij ieder toe naar zijn bizonderen toestand, om God lief te hebben boven alles.

Tegen verwachting herstelde de kranke, na eene ziekte van vijf maanden. Hij begon nu weder te prediken. Allen roemden zeer den buitengewonen zegen des Geestes, die zich uitstortte over de Gemeente. „De Goddelijke genade ging niemand voorbij; maar één hart en ééne ziel deed God allen te zamen voet voor voet eene gestalte van Christus opwassen.“

Buiten de stad werd dra een grooter huis betrokken, vervolgens een tweede er naast gehuurd.

't Liet zich aanzien, dat men nu het land der ruste had gevonden, men gevoelde zich overgelukkig.

Anna Maria schreef hier het eerste deel van hare *Eucleria* of „*De keus van het beste deel*“, gedrukt op de eigen drukkerij der Labadisten. (*)

Geschreven in het Latijn, is dit hoogst belangrijke geschrift in onderscheidene talen overgebracht.

* * *

De Labadie, na zijne herstelling werkzamer

(*) Aan deze *Eucleria* heeft H. v. Berkum grootendeels de stof ontleend voor zijn boeiend werk „*De Labadie en de Labadisten*“, waaruit wij ons resumé geput hebben.

dan ooit, had een voorgevoel, dat zijn taak toch weldra zou zijn afgeweven. Hij sprak gaarne met zijne vrienden over den dood. Gerust betoonde hij zich over het lot zijner kudde, wanneer hij niet meer met haar zoude zijn: *Allen kennen den Heer, loven en dienen Hem, ik sterf vergenoegd!* zeide hij meermalen. „Wij gelooven, dat zijn harte meende, wat hij sprak“ — zegt de onpartijdige geschiedvorschcr — „hij was geen huichelaar.“

6 Febr. 1674 overviel *De Labadie* weder een ziekte, die 7 dagen daarna eindigde met den dood. Hij stierf juist op zijn 64sten verjaardag, omringd door zijn vrienden, in de armen van *Anna Maria*. Zijn sterven was dat eens Christens — zijne vijanden zelfs hebben dit erkend.

Hij is geweest een man van groote geleerdheid, zijne geschriften getuigen op iedere bladzijde van beleezenheid; als prediker oogstte hij welverdienden lof wegens zijne verwonderlijke welsprekendheid; als herder was hij nauwgezet en ijverig, streng jegens anderen, maar ook jegens zich zelveu. Als stichter eener nieuwe gemeente heeft de tijd zijn werk reeds geoordeeld. In een klooster gevormd, stichtte hij een klooster, op anderen grondslag, doch de hervormer leed schipbreuk. Als mensch had hij veel wat hem aanprees: welgemaakt, beschaafd, spraakzaam, levendig en aangenaam in den omgang. Trouw was hij voor vrienden, scherp jegens tegenstanders. De man des Geloofs toonde te zijn een man van moed, met de gestrengheid van *Calvijn*. Dieus gezag had

hij niet, zijn ijver was vaak zonder verstand en hij gaf meer toe aan het gevoel dan aan de rede. Hij had vele vijanden, die hem lasterden, vele vrienden die hem vergooiden. Een dezer schreef onder zijner afbeeldsel:

Zie hier het ware beeld van Labadie gegeven,
Die ons weer heeft herleid tot 't eerste Christen-

leven,
Niet dat hij door zich zelf dit werk zich onder
wand,

Hij diende maar alleen tot werktuig in Gods hand.

De vertaling is van *Foeke Sjoerds*; korter en krachtiger is de oorspronkelijke tekst van *Anna Maria* in het Fransch, geplaatst onder zijn beeltenis, door haar geschilderd.

* *
*

Yvon werd als opvolger aangewezen van *De Labadie*. Hij nam het bestuur der gemeente op zich in overleg met *De Lignon* en andere voorgangers. *Anna Maria*, in de wandeling *Moeder Anna* genoemd, werd bovenal geraadpleegd. Hare woorden waren reeds voor *De Labadie* als orakeltaal en de uitspraken eener profetes geweest.

Stil en vreedzaam snelden de dagen henen, de kleine gemeente bloeide en de sterfdag van *De Labadie* kon een volgend jaar met blijden weemoed worden herdacht.

Doch dra werden ze weder opgeschrikt uit hun rustige rust door den oorlog, die dreigde uit te breken tusschen *Denemarken* en *Zweden*. Zij besloten in tijds de rampen van den krijg

te ontvlieden. Hun oog viel op *Walta-slot* te *Wieuwerd*; drie zusters *Anna*, *Maria* en *Lucia*, uit de vrouwelijke lijn der *Walta's*, die zich bij de Labadisten hadden aangesloten, gaven daartoe gereede aanleiding. Bij het slot behoorden uitgestrekte landerijen, eigendom der genoemde zusters en van hun broeder *Cornelis*, later gouverneur van *Suriname*, mede de leer der Labadisten toegedaan.

Bij overeenkomst werd *Thetinga* met andere goederen overgedragen als erfdeel aan de zusters en door deze aan de Huisgemeente der Labadisten, alzoo in „de gemeenschap“ opgenomen.

IN FRIESLAND.

In Mei 1675 vinden we de nieuwe gemeente reeds te *Wieuwerd* en het slot kreeg naar zijn hoog geboomte sedert den naam van *Labadiste-bosk* en de bewoners dien van *Boskluuwe*. Die laatste benaming getuigt nu juist niet van bijzondere ingenomenheid met de vreemdelingen. Groot was de ergernis der meeste predikanten en de Friesche synode trad spoedig tegen de kudde van *De Labadie* in 't harnas, evenals te *Middelburg*, *Veere*, *Amsterdam* en elders reeds is gezien. Commissies werden benoemd, rapporten uitgebracht, de Staten in 't geval betrokken, ook uit hun midden gecommiteerden benoemd, professoren daarin opgenomen en vervolgens een onderzoek ingesteld. *Yvon* werd op 23 punten gehoord en meesterlijk heeft hij, zij het dan ook niet steeds met duiven-oprecht-

heid, zijn antwoorden gesteld en zoo 't dreigend gevaar van „verbanning“ weten af te wenden en het goed recht van bestaan zijner gemeente weten te handhaven. Het bleek der H.E.Mogenden na onderzoek, „dat de Labadisten stille, vrome en werkzame menschen waren, die zuiver in de gereformeerde leer zich te *Wieuwerd* hadden vereenigd, om God te beter te kunnen dienen.“

Zij mochten o. m. hunne godsdienstoefeningen houden in het openbaar, haren aanvang met klokgelui aankondigen en hunne huwelijken zelve voltrekken.

Inplaats van tegenstand vonden de Labadisten alzoo steun bij de Staten der Provincie.

Anna Maria en de zusters uit het geslacht *Walta*, verwant aan den Frieschen adel en aan den Graaf van *Nassau*, zullen daarbij niet weinig gewicht in de schaal hebben gelegd.

De Synode bleef niettemin ageeren tegen de nieuwe gemeente, doch besloot in 1679, nadat alle pogingen om de Staten voor hare klachten te winnen, vruchteloos bleken, „met zachte middelen zooveel mogelijk te verhinderen, dat de leden der gereformeerde kerk overgingen tot de Labadisten.“ De in haar oog *dangerouse* (gevaarlijke) secte, gescholden voor een „rot oproermakers“ en vergeleken bij „de Munstersche wederdoopers“, nam jaar op jaar in bloei toe en zag de machteloze woede dezer tegenstanders zonder eenige bekommering aan.

Schrijvers van gezag oefenden niettemin een scherpe kritiek uit tegen der Labadisten leer,

handel en wandel, zoo vinnig, dat *Yvon* naar de pen greep en trachtte te weerleggen de 40 *dwalingen* en de 12 *hoofdzonden*, zijne afgescheiden gemeente ten laste gelegd.

Strijdschrift op strijdschrift zag het licht, doch hoe vinnig de Labadisten ook werden aangevallen, uit alle streken van *Friesland* bleven de geloovigen naar *Wieuwerd* trekken. Velen, die zich niet bij hen wilden aansluiten, gingen toch te *Wieuwerd* wonen, om de geestelijke oefeningen op *Thetinga* bij te wonen. Dagelijks, maar vooral des Zondags, waren de wegen als bezaaid met rijtuigen en voetgangers, uit alle oorden der Provincie.

In 1677 bezocht de vermaarde stichter der kwaker-gemeente *William Penn* de Labadisten en sprak lang en veel met *Yvon* en *Anna Maria*, doch kon niet besluiten zich bij de broeders en zusters aan te sluiten.

* *

Wieuwerd nam, gelijk te denken is, zeer in bloei toe. De inwoners werden hun zeer genegen. De Gereformeerde Gemeente smolt bijna geheel weg en toen er een nieuwe predikant benoemd moest worden in 1677, hadden de Labadisten door hun bezit en invloed de macht een leeraar te beroepen geheel in hunnen geest. De keus viel op *Johannes Hesener*, wiens broeder de nieuwe leer reeds had omhelsd. Hij kwam over, doch de classis van *Sneek* ontzette hem weldra uit zijne bediening, wegens onrechtzinnigheid in de Leer.

Hij voegde zich nu bij de Labadisten en kreeg eene plaats onder de sprekende broeders.

Balthazar Colerus, predikant te *Nijega* en *Elahuizen*, mede ontslagen uit zijn ambt, liet zich eveneens opnemen in de huisgemeente der Labadisten, doch schikte zich niet in den hem opgedragen arbeid, dien hij beneden zich achtte, verliet *Wieuverd* en stierf kort daarna.

Ook *Regnerus Copper*, pred. te *Duisburg*, toog, na afgezet te zijn wegens onrechtzinnigheid, naar *Wieuverd* en werd opgenomen onder de Labadisten. Hij was een vroom, eenvoudig man, vroeger vol leven en vuur, doch te *Wieuverd* als een „kaarse onder een mudde vat“. Later heeft hij gereisd om de verspreide broeders in het geloof op te bouwen.

Mede sloot zich bij de Labadisten aan *Petrus Dittelbach*, die reeds veelmalen aanzat bij de broeders te *Wieuverd* en de *Eucleria* van *Anna Maria* vertaalde. Hij hoopte te *Wieuverd* voor zijne kinders, die al groot begonnen te worden, een geschikte leerschool te vinden, doch zijn vrouw stond het leven op *Thetinga* spoedig tegen en toen hij later, na het klooster weder verlaten te hebben, de pen opvatte tegen de kleine gemeente, zegt hij van de opvoeding zijner kinderen: *dat ze om een haverstroo werden gegeesseld en zich dan nog dankbaar moesten betoonen voor de kastijding.*

De man, die met de zijnen het brood der gemeente had gegeten, schold en belasterde zijne vroegere geestverwanten op zoo ergerlijke

wijze, dat de Labadisten het beneden zich achtten, daarop te antwoorden.

Een der meest beteekenisvolle figuren onder de Labadisten was *Hendrik van Deventer*, geboren te 's-Hage in 1651. Van den beginne af is hij te *Wieuwerd* bij hen aangesloten geweest. Zijne echtgenoot oefende de verloskunde uit. Zelf legde hij zich met ijver toe op de heilkunst. In 1679 opereerde hij *De Lignon* met goed succes. Hij was de doctor van het gesticht en maakte grooten naam, zoodat hij een Europeesche vermaardheid heeft verworven. Op *Walta-slot* had hij een eigen chemisch laboratorium en zijne pijnstillende en zweetpillen werden in het gansche land gevraagd en brachten groote winsten aan voor de groote huishouding van omstreeks vierhonderd personen.

Ook als Godgeleerde maakte *Van Deventer* naam.

In 1688 verliet hij *Wieuwerd* en deed op verzoek van 's Konings lijfarts een reis naar *Denemarken*. Vervolgens zette hij zich te 's-Hage neder, waar hij de wetenschap opvoerde tot een ongekende hoogte.

De vermaarde genees- en verloskundige had een eigen drukkerij en schreef onderscheidene godgeleerde werken, die een hoogen eerbied doen opvatten voor hem *als mensch en als christen*. In alles wat hij schreef, ook in zijn medische werken, vindt men den nederigen man des geloofs. Niemand verkettert hij, allen omvat hij in zijne liefde, getuigt v. Ber-

kum. Ook als dichter heeft hij eenigen naam gemaakt.

Bij de Labadisten was hij een levendig, welsprekend prediker.

* *

Tot de sprekende broeders Labadisten behoorde nog *Cornelis v. d. Meulen*, boekbinder van beroep. Hij beoefende ook de dichtkunst en is later als zendeling in den lande werkzaam geweest. Van *Peter Schluter*, *Jasper Dankers* en *Thomas Servaasz*, die eveneens het woord voerden in de gemeente, hooren we straks nader.

LANDVERHUIZING.

In 1680 werd de kolonie *Suriname* eigendom van de *West-Ind. Compagnie*, de stad *Amsterdam* en den heer *Cornelis van Sommelsdijk*, ieder voor een derde. *v. Sommelsdijk* werd Gouverneur-Generaal der kolonie. Hij was een man van genie en van een ondernemenden geest.

Gelijk wij weten, waren zijne drie zusters tot de Labadisten overgegaan en opgenomen in de gemeenschap te *Wieuwerd*.

Zelf behoorde hij tot de voorstanders van de nieuwe leer en wat lag nu meer voor de hand, dan dat de Labadisten bedacht waren op uitbreiding van hunne Kerk ook in de West. De blijde boodschap van Christus kon gebracht worden tot de Heidenen en als het geval wilde, dat ze eens uit *Wieuwerd* moch-

ten verdreven worden, dan bleef ginds een haven in zicht. Zij beschouwden de zaak als een Goddelijke aanwijzing en besloten, in overleg met den heer *v. Sommeldijk*, eenige broeders op verkenning uit te zenden. Deze vertrokken met den Gouverneur. Het resultaat van onderzoek bleek niet eenstemmig; sommigen prezen het land ten hoogste, anderen spraken van niets dan ellende, van bavianen, slangen en muskieten, doch de eersten vonden geloof en werden geprezen.

Men neemt gewoonlijk gaarne aan wat men het liefste wenscht.

Yvon had weldra eenige uitverkorenen zijner kudde bereid gevonden, den tocht te aanvaarden, daaronder zelfs van de voornaamste huisgenooten. Geen onkosten werden geschroomd voor de uitrusting, waaronder veel timmergereedschappen. Het vertrek der broeders werd een feestdag op *Thetinga*. Met gejuich en gelukwensch toog de schare heen. *Robijn* stond aan het hoofd en was vol geestdrift, en *Hesener* vergezelde als herder de dochteren, doch was treurig en ternederslagen.

Jonkvrouwe *Lucia v. Sommeldijk* toonde meer moed. Zij riep de achterblijvenden toe: „De Heere roept ons tot groote dingen en hij geeft er ons ook een groot hart toe.“

Ook onderscheidene kinderen gingen mede; broeder *V. d. Meulen* had een van zijn lievelingen daarvoor afgestaan en anderen deden als hij, hoewel zij zelven achterbleven. De

kinderen zouden gemakkelijk de taal der Heidenen leeren en tevens aan 't klimaat gewend raken, dus in de toekomst van grooten zegen kunnen worden voor gemeente en kolonie.

De overtocht ging naar wensch, de ontvangst was hartelijk. De Gouverneur stond hen met raad en daad bij. Hij ried de broeders aan, dicht bij het fort te blijven, doch naar zijn raad werd niet geluisterd. Men trok de rivier op. De heerlijke plantengroei bracht allen in verrukking. De Heidenen dienden gezocht, zij moesten het Evangelie hooren!

Daarvoor was men gekomen.

Men waande zich in een tweede *Eden*.

Veertig uren van het fort verwijderd werd een plantage aangelegd, *De Voorzienigheid* geheeten.

Te *Wieuwerd* ontving men dra de heerlijkste tijdingen. *V. d. Meulen* bezong het schoone land, zoo vol goede verwachtingen.

Slaven werden aangeschaft voor het zware werk. Dit was wel tegen hunne leer, maar 't kon niet anders. Met zachtheid trachtte men hen te leiden, doch dra bleek een harde tucht noodzakelijk. Voor het Evangelie hadden ze geen ooren.

Dit was voor de broederen een groote teleurstelling.

Ook de grond, dien ze hadden uitgekozen, viel deerlijk tegen, terwijl de wilden eindelijk in opstand kwamen, zoodat geen blanke meer veilig was voor hunne pijlen. Nacht en dag moest er wacht worden gehouden. Daarbij

kwamen ziekte en dood. Hoop en vertrouwen weken, de eensgezindheid werd verbroken en de wrevel liet zich hooren. De voorgangers verloren zelfs hun gezag bij velen.

Intusschen was er, nog onder den indruk van de eerste hoopvolle berichten, eene tweede schare uit de Labadisten te *Wieuwerd* bereid bevonden uit te trekken naar het land der vreemdelingschap. *Jasper Dankers*, een der sprekende broeders, kwam aan het hoofd te staan dezer tweede groep, waarvoor het getal liefhebbers zelfs grooter was dan dat der beschikbare plaatsen.

Eerst door stormen langen tijd opgehouden bij *Texel*, staken ze eindelijk in zee, doch werden weder naar den wal gedreven in *Zeeland*. Weer in 't ruime sop gekomen trof hen grooter ramp. 't Was op een Zondag. De gemeenschappelijke oefening zou beginnen. Een matroos uit het want riep: *een zeil vooruit!* Alle schepelingen zagen het naderen. Men hoopte en giste. Tijding uit het Vaderland of De kapitein vreesde zeeroovers en allen werden door den schrik overmeesterd. Men knielde neder en bad, vol angst en bevinge, het ergste vreezende.

Inderdaad bleek het een zeeschuimer te zijn. Hij klampte zich aan boord, toonde zijn overmacht en eischte overgave. De kapitein onderwierp zich en de hoofdman der roovers gebod de arme Labadisten en het scheepsvolk

over te gaan op zijn ouden en wrakken bodem, terwijl hij het landverhuizersschip in bezit nam en met de zijnen den aftocht blies. Geld en spijs en voor eenige duizenden guldens gereedschappen gingen aldus verloren voor de ongelukkige broeders en zoo weinig voedsel en drank hadden ze daarvoor in ruil gekregen, dat ze met moeite en ontbering eindelijk het beloofde land bereikten. Nog hadden ze van geluk te spreken zoo goed aan de gevaren te zijn ontkomen. Het lijden was geleden en hoopvol scheen hun de naaste toekomst. De broeders waren nabij. Het Eden in zicht!

Doch welk een bittere teleurstelling moet het geweest zijn in zoo blijde verwachting een hospitaal te vinden, waar de liefde geweken bleek en de ontevredenheid zich in bittere klachten liet hooren.

Onder de nieuw aangekomenen bevond zich ook een timmerman, *Pieter Gerritsen*, die ziek werd en langen tijd op kruken sprong. Direct na zijne aankomst gaf hij te kennen, terug te zullen keeren, zoodra hem dit mogelijk zou zijn. Als een furie stond de huisvrouw van *Robijn* nu tegen hem op, doch hij hield woord en arriveerde weder te *Wieuwerd* na verloop van maanden, met slechte tijdingen. *Yvon* wilde hem een kleine straf toedienen om der gemeente-wil, doch *Gerritsen* weigerde elke vernedering en verliet het gesticht en zijn bruid, met wie hij sinds lang verbonden was geweest.

Het vertrek van *Gerritsen* uit *Suriname* werd

door vele broeders aldaar gevolgd, anderen vonden ginds hun graf en de volksplanting ging eindelijk geheel te niet.

De heer *Van Sommelsdijk*, die veel ten goede had hervormd in de Kolonie en wiens zoon *François* er de cacao ontdekte, werd na een regeering van vier jaren door de inlanders vermoord.

* *

Geen moed verloren. Men besloot nu een proef te nemen met kolonisatie in *Amerika* en wel in de buurt van *New-York*, oorspronkelijk een *Hollandsche* nederzetting.

Schluter en *Dankers* trokken derwaarts op onderzoek en kochten er land. Ze noemden dit *Nova Bohemia*. Labadisten uit *Wieuwerd* volgden. Slaven en slavinnen werden gekocht, bosschen uitgeroeid, velden ontgonnen en de moeitevolle arbeid vond rijke belooning. Men leefde er geheel als te *Wieuwerd*, maar dreef er in strijd met de leer handel in brandewijn en tabak en zelfs in slaven.

Eens is *Schluter*, die aan het hoofd stond, in 't *Vaderland* terug geweest, doch de gemeente ginds zal ten onder zijn gegaan omstreeks denzelfden tijd, dat die te *Wieuwerd* heeft opgehouden te bestaan.

Hoewel de vruchten der kleine gemeente in *Suriname* en *Amerika* weinige zijn geweest, te wijten aan tal van omstandigheden, waarop we hier niet verder kunnen ingaan, zij op haar van toepassing: *Men reken d' uitslag niet,*

maar tell' het doel alleen! Het pogen was goed en groot en worde in dankbare nagedachtenis gehouden.

HET HUISELIJK LEVEN

der Labadisten op *Walta-slot* te *Wieuwerd* is weinigen bekend. Wie wel eens een oude stins heeft gezien, weet, dat er groote zalen en vele vertrekken in waren, zoowel onder als boven en in de kelders. Om het trotsche gebouw bevonden zich dubbele grachten, afgesloten van den weg door een zware steenen poort, die 's avonds gesloten werd. Langs de grachten singels met hooge stamboomen. Daar binnen tuinen en boschages, terwijl de eigenlijke slottuin meestal aan de overzijde van den weg was aangelegd in den vorm van een groot vierkant. Naast het slot een boerderij. Er voor zoo als gezegd de poort, waarin groote deuren en een kleine met „klopper“; daarboven legio duiven. 't Geheel in hoog geboomte verscholen.

Toen de Labadisten *Walta-slot* betrokken, zeker meer dan honderd personen sterk, welk getal tot vierhonderd personen aangroeide, moest er in den loop der tijden heel wat ver- en bijgetimmerd worden, om allen onderdak te verschaffen. Wij lezen dan ook, dat onderscheidene grootere vertrekken in kleine cellen verdeeld werden en dat er vele nieuwe gebouwen langs de grachten werden getimmerd, die laag en lang waren, zegt *Scheltema*. Ook moesten er werkplaatsen

zijn. Onderscheidene vakken van bedrijf werden er uitgeoefend en de landbouw er in 't groot gedreven.

Men kan begrijpen, dat de bouwerij en de boerderij van omvang zijn geweest. Aan land hadden ze geen gebrek. Vele boerderijen in den naasten omtrek behoorden aan de gemeenschap.

Wie zich aan de gemeente verbond had geen eigendom meer. Alle kleeding en huisraad en geld der nieuwe leden werden door de herders in ontvangst genomen; wat overtollig was werd verkocht, wat men gebruiken kon bewaard. Had men vaste bezittingen elders, deze werden doorgaans te gelde gemaakt en de opbrengst aan het beheer der Herders overgegeven.

Ieder gezin had zijn woning, kleiner of grooter al naar de behoefte, doch alle kamers moesten steeds toegankelijk blijven voor de zoogenaamde opzieners, in naam der herders.

.

De kleeding was hoogst eenvoudig; alle overtollig sieraad werd geweerd, om niet den schijn te hebben van gelijkvormigheid aan de wereld. „De hoogten van den wereldlijken geest moesten worden ter neder geworpen.“ Niets mocht den schijn hebben van opschik, alle kantwerk, linten en strikken achtte men uit den boeze. Kwam er een vrouw onder het gehoor der prediking, die iets van deze „verfoeiselen“ aan hare Friesche muts had,

dan leende men haar, zoolang de oefening duurde, een andere, om geen ergernis te geven aan de bijeenkomst. Bezat iemand iets, dat naar wereldsche ijdelheid zweemde, dan mocht dit zelfs niet worden verkocht, opdat anderen niet tot ijdelheid zouden worden verleid. Natuurlijk dat het dus verboden was handel te drijven in goederen van sieraad of pracht, veel minder die te fabriceeren.

De Herders gaven aan elk der leden hunnen arbeid en bezigheid. Sommigen gingen over de kleeding, anderen over de spijs, weer anderen over de kranken. Op alles was orde en regel gesteld, tot „de boterhammen“ inclusief.

Herders, leeraars en de voornaamste zusterbestuurderessen, aten doorgaans aan ééne tafel met de als broeders ingeschreven leden der gemeente. De spijs was zeer eenvoudig.

De overige huisgenooten nog in voorbereiding zaten aan verschillende tafels, volgens ancienniteit of bevordering. Aan een dezer tafels had de leeraar *Strauch* het bestuur, aan een andere Ds. *Hesener*, tot zijn vertrek naar *Amerika*.

De leeraar aan elk dezer tafels hield doorgaans een korte rede en er werd een Psalm of lied gezongen. Voorsnijders en tafeldienaars hielpen de tucht mee handhaven. Bepaalde regelen werden gegeven, hoe men behoorde te eten en te drinken, hoe de lepel moest worden gehouden en nedergelegd, enz. Gesproken werd er bijna geen woord.

Recht broederlijk kon de maaltijd dus niet

heeten. Vele aanzittenden kenden elkander nauwelijks of in het geheel niet. Dikwijls at men maanden met elkander aan éénen disch zonder elkanders naam te kennen. Behalve *Nederlanders* uit alle provinciën, vond men *Duitschers, Engelschen, Polen en Italianen* onder de leden der Huisgemeente.

Aan den broederdisch was het gesprek vrij: daar werden na toespraak en gezang dikwijls levendige en aangename gesprekken gevoerd. De tucht behoefde er niet streng te zijn, vereenigd als men was door de liefde als broeders en zusters.

Hier werd gewoonlijk Fransch gesproken en waar vertaling noodig mocht zijn, geschiedde dit dikwijls door juffrouw *Van Schuurman*. *Yvon* heette in de wandeling *papa*, de lidmaten *frères* en *sœurs*. Echtgenooten noemden elkander bij uitnemendheid *mon frère* of *ma sœur* en zij, die nog den broeder- of zustergraad niet hadden verkregen, werden of mijnheer of bij hun naam genoemd.

* *
*

Het getal inwonenden op *Walta-slot* steeg tijdens den hoogsten bloei tot 400 personen. Alzoo een dorp op zich zelf. Al deze honderden moesten gekleed en gevoed worden en groot bovendien waren de reiskosten en dergelijke, zoodat er schatten noodig waren, om in alles behoorlijk te voorzien. Gelukkig hadden vele broeders en zusters groote sommen of rijke bezittingen in de gemeenschap ge-

bracht. Uit de inkomsten hiervan konden de uitgaven evenwel op lange na niet bestreden worden. Der Labadisten leer was, dat men van het geloof niet kon leven, maar dat er naarstig gearbeid moest worden, opdat men zijn eigen brood mocht eten. Nu, zij betoonden zich over 't gemeen vlijtig en werkzaam. *A. M. v. Schuurman* zegt: „Het is bijna ongelooflijk in wat fraaie order, met welke gemakkelijheid en rust, ook de zwaarste en moeielijkste werken door de onzen gedaan worden, daar de Christelijke liefde, die zich zelve niet zoekt, alles bestuurt en voortzet. Door een bizonderen zegen van God gebeurt het, dat de onzen in éenen dag meer werk afdoen, dan andere arbeiders van hetzelfde slag in drie of vier dagen.“

Landbouw was een der hoofdbronnen van bestaan, waartoe de onliggende landerijen van *Walta-slot* hen in de gelegenheid stelden. Op een der boerderijen, waar weidvee werd gehouden, had men een zetmeijer geplaatst. Andere landerijen werden deels bebouwd, waartoe de grond zich evenwel minder goed leende, deels beweide met melkvee.

Behalve landbouw en veeteelt dreven de Labadisten allerlei handwerken en ambachten. Reeds te *Amsterdam* hadden ze een eigen drukkerij, waarop te *Wieuwerd* vele geschriften zijn gedrukt en herdrukt. Zelfs verbond men aan de drukkerij een lettergieterij, waarvan de eerste proef mislukte, omdat de letters te dun geslepen bleken te zijn en

dus te dicht in elkander kwamen te staan.

Voorts beproefden ze zeep te maken en zeemleder te bereiden. Meer zaken van dien aard namen ze ter hand, doch niet alle deze ondernemingen leverden gewenschte uitkomsten.

Vermaard is geworden de zoogenaamde Labadistewol, die krimpvrij, langen tijd zeer gezocht werd en nog wel bij name bekend is. Men zag eene menigte vrouwen spinnen, breiden en allerlei vrouwelijke handwerken drijven. Dit gaf goede winst. Natuurlijk had men een eigen wolkamerij.

Bovendien had men er bakkerijen en brouwerijen. Voorts een smederij, waarin haarden of kachels werden gemaakt van ijzeren platen. Ook had het huis zijn eigen korenmolens.

Eindelijk vond men er weefgetouwen voor wollen en linnen stoffen.

Als ijverige honigbijen van den gemeenschappelijke korf worden nog genoemd: metselaars, timmerlieden, schoen- en kleermakers.

Bij een gedurig toenemende bevolking was er voor dezen steeds volop werk.

Hendrik van Deventer en zijn echtgenoot oefenden de verloskunde uit; *Van Deventer* ook de heilkunde en had zelfs een bijzonder corrector van den opium. Van zijn wereldberoemde en winstaanbrengende pillen hebben we reeds gesproken.

Eenvoud is het kenmerk van het ware; alle pracht is werelddienst en uit den booze. Zoo dachten de Labadisten en zij pasten die leer toe op alle handwerken en ambachten, die in

het huis der Labadisten werden gedreven. Niet alleen gouden en zilveren versierselen, maar ook schilderijen, tapijt- en kantwerken werden op het slot niet toegelaten. Wie der leden vroeger de wereld had gediend om het brood, door te werken voor de pronk, moest zijn beroep laten varen en een ander kiezen.

Zoo was de beroemd geworden doctor *v. Deventer* voorheen goudwerker geweest.

Dergelijke beroepen dienden „de zonde, den hoogmoed en de overdaad“ en gaven aanleiding tot „begeerlijkheid, uitpattingen en ongeoorloofde vermaken.“

De borduurnaald, het penseel en de graveerstift van *Anna Maria*, zijn dan ook niet meer gebruikt, nadat deze hoogst begaafde vrouwe zich bij de Labadisten had aangesloten. Hare kunst ging onder in het geloof.

* * *

Over het geestelijk leven zullen we kort zijn.

Om lidmaat te worden moest men eerst kennis hebben van *Christus* en zich zelven. Die kennis moest een verlangen naar *Christus* uitwerken en dit getoond worden in de zelfverloochening, in de dooding des vleesch, in de afsterving van alle lusten en begeerten.

Om b.v. den hoogmoed te dooden, zag men hier een voormaligen predikant, in een boerenkiel gekleed, aan het waschvat staan, daar een aanzienlijk jongeling steenen dragen, elders een zoon van aanzienlijken huize de schapen hoeden.

Men werd voorts gedrongen tot een openbare biecht van zonden, *examen* genoemd, gedurig herhaald. Ieder was verplicht voor de volle vergadering al zijne booze gedachten, woorden en werken te belijden.

Men moest komen tot een „*geheele overgaaf en rust in God.*“ Men had dan zelf geen wil meer en geen wensch.

Zoo volgden er nog drie stadiums.

't Hoogste was de *verzekerdheid des geloofs*.

Naarmate men wies in 't geloof, werd men in hoogere bedieningen gesteld en eindelijk onder de broeders en zusters opgenomen. Zelden ging dit getal de honderd te boven.

Tegenover de belooning voor de goeden had men de straf voor de ongehoorzamen, bestaande in mindere kleeding, lagere bediening, verplaatsing naar een andere tafel of eindelijk in wegzending uit het broederhuis, „waarvan zij niet waren.“

Elken dag werd op *Walta-slot* gepredikt in een eigen kerkje, waarvan de spits nog op de huidige boerderij: „*Thetinga*“ gezien kan worden. Vooral Zondags was de toevloed van buiten groot. De preektrant was losser en vrijer dan men in die dagen gewoon was.

Gewoonlijk werden Psalmen gezongen, maar aan tafel ook wel liederen van *De Labadie*.

Van *Yvon* vinden we zulk een lied, waaruit we hier een paar verzen laten volgen:

't Is lang genoeg gezocht al onder 't juk der zonden;
Laat ons van stonden aan,
Ons heel daarvan ontslaan,

En vlieden mijne ziel, al 't geen ons houdt gebonden.
 Helaas! mijn God, wat groote razernij!
 Ik heb mijn boeien lief en mijne slavernij.

Het *Niet* wordt hoog geacht. Het *Al* is van geen
 Wat is het hart verkeerd waarde;
 Dat God aldus onteert!
 't Is koud als ijs voor God, en vol van vuur voor
 de aarde.

Dat liefde, uw gloed, dien ik zoo weinig eer,
 Dat ijs versmelt, dat brandend vuur verteer.

* * *

Omstreeks 1680 bereikte de Huisgemeente te *Wieuwerd* haar toppunt van bloei. Wie zich na dien tijd bij haar aansloten, waren meest armen en behoeftigen. Voornamen dames in *Holland*, hoewel één met de Labadisten in het geloof, hadden allerlei voorwendsel en verontschuldiging, waarom zij zich niet van de booze wereld afzonderden. 't Getal kinderen op het slot vermeerde, de behoeften werden grooter en de werkkraft bleef daaraan niet geëvenredigd.

Stierf er een der rijke broeders en zusters, dan keerden de vaste goederen tot de familie terug, geen testament kon de wetten des lands in dezen krachteloos maken.

De „landverhuizing“ had veel geld verslonden en weinig opgebracht. Eerst hadden ze jaarlijks f 1200, later f 1500 lasten aan de Provincie te betalen; 't bezit van het Slot was hen niet langer verzekerd, dan gedurende het leven der jonkvrouwen *Van Sommeldijk*, kortom alle deze en nog vele andere omstan-

digheden waren niet bemoedigend voor de toekomst der Broedergemeente, reden mede van de landverhuizing en de vestiging in *Suriname* en *Amerika*.

Groote ontsteltenis in de gelederen bracht het besluit van *Hendrik van Deventer*, om de gemeenschap te verlaten. Hij zag bezwaar in de toekomst zijner kinderen. Zij zouden arm en hulpeloos staan als hij stierf en het huis eens te gronde ging, waarvoor sommigen met recht begonnen te vreezen, gelijk reeds is aangetoond.

Er werd vergadering op vergadering gehouden over de vraag *wat te doen?* Besloten werd eindelijk: *de gemeenschap van goederen op te heffen*, die twintig jaar had bestaan.

Ontroerd deelde *Yvon* dit besluit aan de Huisgenooten mede. „Mijne kinderen,“ zeide hij, „gewichtige redenen en dringende noodzakelijkheid hebben ons doen besluiten, de gemeenschap te ontbinden, hoe zwaar het ons valt.“

Zijne gemeente te *Wieuwerd* vergeleek hij bij die te *Jeruzalem*, ook eenmaal in gemeenschap verbonden, doch later verstrooid. „Toen verzezen er vele gemeenten en zoo moeten ook wij,“ zeide hij.

Groot was de ontsteltenis en onder tranen en snikken verliet men de bijeenkomst.

Er waren velen, die de wereld ontwend, ongeschikt waren om daarin terug te gaan, grijsaards, die uit de haven der ruste verdreven, een zwervend leven zouden moeten lei-

den, vrouwen, die met smart de heilige gemeenschap zagen verbroken en zelfzuchtigen, die gaarne deelden in den overvloed, dien ze vroeger zoo niet gekend hadden.

De slag was groot, maar er kwamen verzachtende omstandigheden.

De gemeenschap van spijs en goederen was wel opgeheven, doch een iegelijk werd de vrijheid gelaten op *Walla-slot* te blijven. Ieder kon zijn eigen cel of kamertje behouden en er een kookplaats laten maken. In geen der afzonderlijke vertrekken werd vroeger gestookt — zelfs niet in de nijpendste koude.

Men ging aan het verdeelen, niet gelijk op, maar elk kreeg terug wat hij had ingebracht, met een vierde korting. Er was niet meer.

Velen verlieten het Huis. *Hendrik van Deventer* bleef nog eenigen tijd, doch vertrok toen naar *Denemarken* en vervolgens naar *'s-Hage*.

Zij die vertrokken, behoorden meerendeels tot de mindergegoeden en onder de blijvenden bevonden zich de voornaamste dames.

Hoewel in het goed gescheiden, bleef men in den geest toch een en zoo kwam er in de godsdienstige leefwijze geen verandering. In dit opzicht ging alles als te voren.

Dat duurde zoo nog een twintig jaar, doch toen trof de gemeente de zwaarste slag, dien zij kon vreezen.

Yvon, haar hoofd en herder, haar steun en troost scheidde uit dit leven (1707).

Yvon was klein en tenger van gestalte en altijd zwak geweest. Het was een man van

studie en groote geleerdheid, ondernemend van geest en volhardend. Hoewel zeer gestreng, was hij hartelijk bemind bij de zijnen. De beroemdste tijdgenooten verkondigen zijn lof. Zijn lijfspreuk was *Dies diem docet* (de eene dag is de leermeester van den anderen).

Anna Maria was gestorven in 1678, *Du Lignon*, mede een steunpilaar, in 1679; drie-maal was deze geopereerd van een kanker-achtig gezwel, waaraan hij bezweek na een lang en smartelijk lijden. Te 's-Hage gestorven, werd zijn stoffelijk overschot naar *Wieuwerd* vervoerd en volgens zeggen in den kelder bijgezet. Ook *Yvon* zal hier begraven zijn.

* * *

Yvon werd opgevolgd als hoofd door *Thomas Servaasz*, bijgestaan door *Coenraad Bosman*, een der verstandigste leeken. Nieuwe leden werden er niet meer aangenomen, geen doop meer bediend, geen avondmaal meer gehouden. *Servaasz* en *Bosman* rekenden zich daartoe niet bevoegd, omdat zij geen kerkelijke wijding hadden ontvangen.

Intusschen bleven de broeders en zusters in stille afzondering bijeen: haast vergeten van de wereld. De dood minderde langzaam, maar zeker hun aantal. Ook *Servaasz* stierf, wien men het niet kon vergeven, dat hij ter wille der Labadisten, zijn vrouw verliet, over wier kommervolle omstandigheden hij zich weinig of in het geheel niet bekommerde. Wegens zijn ijver voor de zaak en zijn geestdrift voor

De Labadie en de zijnen, stond hij bij de broeders in hooge achting.

Zoo was *Bosman* alleen als hoofd overgebleven, doch huiselijke redenen drongen dezen *Wieuwerd* eindelijk te verlaten. In 1732 vestigde hij zich te *Leeuwarden*, waar hij hoog werd geacht om zijn stille en ongeveinsde vroomheid. Twaalf jaar later ontsliep hij.

Tot omstreeks 1725 hebben de Labadisten *Walta-slot* nog bewoond, vermoedelijk met de of eene der beide jonkvrouwen *Van Sommelsdijk*.

Ook de dochtergemeente te *Amsterdam* ging te niet met den dood van den leider *Bardowitz*.

* *

Het oordeel over de Labadisten, hoewel verschillend, is over 't gemeen zeer gunstig. Hun leven was voorbeeldig. Zij waren stille, eerlijke, werkzame burgers, die met ijver hun aardse belangen voorstonden, maar bovenal het Koninkrijk Gods zochten en zijne gerechtigheid.

Wij omkransen de kleine gemeente met eene aureole van lof — zegt *Van Berkum* in navolging van *Foeke Sjoerds*.

Zelfs *Koelman*, die hun leer bestreed, roemde hunne vroomheid en toonde later berouw, dat hij zoo scherp tegen hen was opgetreden.

* *

Na den dood der *v. Sommelsdijken* werd *Graaf Maurits van Nassau* eigenaar van

Walta-slot. Deze verkocht het aan *Hans Willem Baron van Aylva*. *Van Aylva* liet het herstellen en deels verbouwen, doch stierf aan een uitterende ziekte nog jong van jaren (1733) en zijn erfgenamen lieten het kasteel afbreken en het geboomte uitroeien en verkoopen.

ANNA MARIA VAN*SCHUURMAN.

Kort nadat v. *Berkum*, pred. te *Stiens*, zijne beschrijving over *de Labadisten* in 't licht gaf, verscheen van *Dr. Schotel*, predikant te *Tilburg*, een lijvig boekwerk over *Anna Maria Schuurman*, „de onvergelykelijke“, „het wonder harer eeuw“.

Nauw aan *Wieuwerd* verbonden, waar deze begaafde vrouwe de laatste levensjaren woonde, waar zij gestorven is en een laatste rustplaats heeft gevonden, willen wij een korte levensschets van haar geven, ontleend aan bovengenoemd werk.

* * *

De hoofden der Graven van *Egmond* en *Hoorne* waren te *Brussel* gevallen. De bloedraad hield streng gericht en menigeen ontvluchtte zijn vaderland. Zoo ook de familie *Van Schuurman* of *Schurman*.

Zij vestigde zich te *Keulen*.

Hier werd *Anna Maria* geboren den 5 Nov. 1607. Toen de familie *Van Schuurman* ook

hier hare veiligheid bedreigd zag, trok zij eerst naar het Guliksche grondgebied, niet ver van onze grenzen, en vervolgens naar *Utrecht* (1615).

De buitengewone aanleg van *Anna*, hare vlugheid van geest en hare vaardigheid van hand, lieten zich spoedig merken.

Op driejarigen leeftijd las zij reeds de Heilige Schrift, rekenen leerde ze zonder eenige inspanning en in schoonschrijven maakte ze buitengewone vorderingen.

Ieder, die het zag, verbaasde zich over de sierlijke letters, die zij op het papier wist te brengen.

Voor albums werd haar handschrift gezocht en dra voor aanzienlijke sommen gekocht.

Velen gaven haar kunstschrift, meestal versierd met gekleurde bloemranden, vogels, vlinders en insecten, eene eereplaats aan den wand. Inderdaad waren het schilderstukjes, hoogelijk geroemd door vriend en vreemdeling en zelfs door dichters bezongen.

Van haar Grieksch, Hebreeuwsch, Arabisch, Syrisch en Ethiopisch penneschrift zijn proeven bewaard gebleven, die ieders bewondering moeten wekken.

Met teekenpen en graveerstift werden ze nagebootst en op deze wijze verspreid, als voorbeelden tot navolging.

Zij bezat de gave, om alles af te beelden, wat haar oog zag, 't zij planten, dieren, menschen, landschappen of wat ook. En niet alleen met potlood of pen, maar ook met schaar en mesje. Hiermede vervaardigde ze allerlei

knipsels van papier, zoo fijn, bevallig en schoon, dat men ze gezien moet hebben om te gelooven wat er van beschreven staat.

Voor deze knipsels werden eveneens hooge prijzen besteed, zij golden als modellen op dit gebied en werden in kunstboeken verzameld.

Te *Franeker* kan men nog eenige proeven bewonderen, waaronder, die gemaakt zijn op zes- en achtjarigen leeftijd. 't Schijnt ongehooflijk, dat een kind van die jaren allerlei bloemen, met bladen en meeldraden, zoo onnavolgbaar kunstig en natuurlijk heeft weten te knippen en zoo smaakvol te groepeeren.

In andere knipsels bootst zij het kantwerk zoo sprekend na, dat men het moet voelen, om zich te overtuigen dat het slechts knipwerk is; even natuurlijk zijn hare gekleurde vogels, vlinders en insecten, die men ziet in de boomen en tusschen de bloemen.

Hare schaar gaf ook „onsterfelijkheid aan vorsten, vorstinnen en geleerden“ en deze afbeeldsels waren van eene sprekende gelijkenis.

Zelve noemde ze hare knipsels later „kinderspel“.

Acht jaren oud was ze ook reeds begonnen met teekenpen en penceel en ook hiermede gaf ze de onmiskenbare blijken van een buitengewoon talent.

Opmerkelijk mag het worden genoemd, dat zij in geene der door haar beoefende kunsten een leermeester heeft gehad, hoewel ze met de eerste schilders en kunstenaars van haar tijd in betrekking heeft gestaan.

Met grooten lof wordt van haar beeldhouwen en bootseerwerk gesproken. Zij bewerkte ivoor, marmer, hout, was en gebruikte zelden hamer en beitel, doch meestal het mes.

In palmhout uitgesneden vindt men haar interessant kopje met spitse kin, groote oogen en krullende haren, op ongeveer 20-jarigen leeftijd, in een gesloten doosje in de verzameling te *Franeker*, het fraaiste van al wat hier bewonderd kan worden van hare hand. Het is een meesterstukje, nog gaaf en helder van kleur en waard, dat er afgietsels van genomen worden.

Haar bootseerwerk wedijverde met de voortbrengselen harer snij- en beeldhouwkunst, in waarheid van voorstelling, uitvoerigheid en losheid van behandeling. Aan hare vogels en vlinders ontbrak slechts het leven, het zachte dons lag op hare perzikken, de gele stof op de meeldraden harer bloemen.

Toen zij elf jaren oud was leerde zij in drie uren de borduurnaald hanteeren en sedert bootste zij landschappen met watervallen, bergen en heuvelen, dorpen, gehuchten met woningen, hoven met vruchtboomen en bloemen, sloten en sterkten, stroomen met schepen, op zijde, doek en tapijtwerk, natuurgetrouw en allerkunstigst na.

Met verbazende vlugheid en sierlijkheid gebruikte zij den diamant en beschreef zij bokalen, roemers, drinkschalen en andere glazen voorwerpen.

Op den bruinen glazen beker, dien *Viglius*

van Zwichem Keizer Karel V te Utrecht toebracht en die nog in wezen is, grifte Anna Maria den naam van den prelaat, met dit onderschrift:

Al ben ik duister, mijn naam geeft luister.

Met veel talent behandelde zij ook het graveerijzer. Te Franeker vindt men enkele stukken in koper, w.o. haar eigen beeltenis. Niet minder bewonderde men haar etswerk.

* *

Heeft zij in de geschiedenis der beeldende kunst een onsterflijken naam gemaakt, ook in de toonkunst bleek hare groote begaafdheid.

Zij bracht het, zoowel in den zang met bevallige stem en fijn gehoor als in het slaan der luit, het bespelen van de cimbél en der violon, tot zulk eene uitmuntendheid, als ware zij enkel voor muziek en zang opgeleid.

Men noemde haar destijds en niet ten onrechte „de éénige Schurman“, „de allerkonstigste“, „de parel der parelen ten spijt“, „de spiegel van vrouwelijke volmaaktheid“, „het exempel aller jeugdige schoonen“.

Groot was haar invloed en vele „konstrijke joffers“ trachtten haar na te volgen in de kunst.

Ver over de grenzen van haar Vaderland werd de „volmaaktste aller vrouwen“ gekend en bezongen: als „Kunst-Oraekel“, „Schmück der Welt“, „Weisheits-Fackel“, „Tugend-Sonne“, „Zeiten-Wunder“, „Musen-Wonne“, „Got-tesschein“, „Gaben-Zeit“ enz.

Door 't noorden en het zuid, het oosten en het west
 Klonk Anna's loftrumpet uyt het Gemeenebest.

Het regende gedichten, schilders betwistten elkander de eer haar beeltenis te mogen verwaardigen en geleerden schreven over haar en hare ongekennde begaafdheden.

Waar zij verscheen werd zij begroet en ontvangen als eene Majesteit en al wie naam had in den lande, rekende het zich een eere, van haar te kunnen spreken als van een landgenoot, wier naam een Europeesche vermaardheid had.

* * *

Zeker school in de talen nog wel haar hoogste kracht. Zij schreef en sprak Fransch, Duitsch, Engelsch, Spaansch en Italiaansch even gemakkelijk als hare moedertaal. Op 24-jarigen leeftijd gaf zij een werk uit in de Fransche taal, onberispelijk zuiver en in 't Latijn vond ze nauwelijks haar wederga. Niet alleen schreef zij veel in die taal der ouden, maar zij sprak haar met zoo bewonderenswaardige vlugheid en juistheid, dat zij de professoren beschaamde, wanneer deze een wetenschappelijk gesprek met haar voerden over de Latijnsche Kerkvaders. Haar *Eucleria* heeft later in deze taal het licht gezien.

Niet lang had zij de Latijnsche taal beoefend of zij greep naar de Grieksche boeken, zulks om de oorspronkelijke tekst der gewijde boeken te leeren verstaan. Mannen, grijs geworden inden dienst der kerk, wenschten van hare lippen den waren zin der gewijde woorden op te vangen en zelfs geleerde bijbelverklaarders zochten

bij haar oplossing van moeilijke plaatsen.

Bovendien kende ze de Hebreeuwsche taal, zoodat de geleerde schrijfster de moeilijkste boeken van het Oude Testament in de oorspronkelijke taal bestudeerde en kennis maakte met de geschriften der Rabbijnen.

„Hare liefde tot de heilige taal dwong haar,“ ’t zijn hare eigene woorden, „schoon met onuitsprekelijken arbeid, ook andere Oostersche talen, vooral die, welke zij als dochters der Hebreeuwsche beschouwde, te leeren kennen, zoodat zij zich begon toe te leggen op het Arabisch, Syrisch en Ethiopisch.“

Ook leerde zij nog het Turksch en maakte zich het Chaldeeusch eigen. Tevens zou zij het Samaritaansch beoefend hebben en is zij zonder ervaren geweest in het Perzisch.

Voor het Ethiopisch vervaardigde zij tot eigen gebruik het ontwerp eener spraakkunst in die taal, waarin niemand hier te lande haar den weg had kunnen bereiden.

Verhaald wordt, dat zij ook het Coptisch heeft verstaan, welker kennis verscheidene menschenlevens vordert. Op 18-jarigen leeftijd zou zij in die taal dermate ervaren zijn geweest, dat geheel *Europa* er van gewaagde. Men leest dan ook van haar: dat zij met elke natie in hare eigene taal kon spreken, dat zij eene burgeres hadde kunnen zijn van elken ouden en nieuwen staat; dat geen geleerde in de kennis der Heilige Schriften, geen Jood in den Talmud, geen Muzelman in die van den Koran haar overtrof.

Wie Schurman noemt, noemt in dit woord
 Al wat geleerdheid is in elke stad, elk oord,
 Er is geen taal ter wereld ooit geweest,
 Die zij niet kent, niet spreekt, niet leest.

Die lofspraak op hare geleerdheid en taalkennis moge overdreven zijn, zeker is, dat *Anna Maria* in de letterkunde heeft uitgeblonken, zoodat haar roem zich heeft verbreid over de geheele beschaafde wereld en dat de grootste geleerden en dichters van *Europa* hare buitengewone begaafdheden hebben erkend in woord en lied.

* *

Aan kunstvaardigheid en geleerdheid paarde ze een bizonderen aanleg voor de poëzy. De verzen harer prille jeugd zijn niet bewaard gebleven, evenmin die in de Oostersche talen, waarvan haar tijdgenooten met lof gewagen en dit is wel jammer.

Laten we ons nochtans verheugen in de verzen van haren geest, in de Latijnsche en Fransche taal, welke tot ons zijn gekomen.

Op veertienjarigen leeftijd schreef zij aan den dichter *Vader Cats*, als antwoord op een brief, een vers in 't latijn, dat overgezet in onze taal aldus begint:

Gelijk de zwaan het lied haars afscheids queelt,
 Terwijl het west haar blanke pluimen kust,
 Of als de leeuwerik, die de morgenstraal
 Volvroolijk groet met orglend zanggeluid,
 Wanneer de zon haar glorieloope aanvaardt;
 Zoo heeft de honigzoete taal uws briefs
 Welachbre vriend, mijn stramme borst ontgloeid,
 Mijn traag opwellende ader weer doen vloeien.

Enz.

Dit gedicht werd spoedig door andere gevolgd en nog had ze haar dertigste jaar niet bereikt, of men roemde haar als „de Sapho harer eeuw“.

Zij bezong de daden der helden, den roem der geleerden of betreurde den dood van vrienden of groote mannen. Voor profeten, apostelen en martelaren, voor zangers van vroeger of dichters-tijdgenooten, voor vorsten en vorstinnen spande zij hare lier en deze hare zangen zijn meerendeels bewaard gebleven.

Verzen uit alle oorden van *Europa*, haar toegezonden, beantwoordde ze in dezelfde taal.

Hare Nederduitsche gedichten hebben bijna alle een godsdienstigen zin. Meest zijn ze zoetvloeiend, zuiver, eenvoudig, „de zangen van haar hart, gelijk de Latijnsche die van haren geest“. Aldus staat er geschreven en wie er nader kennis mee wenscht te maken, verwijzen wij naar het werk van Dr. *Schotel*, dat ruim een halve eeuw geleden het licht zag.

Nog een enkel woord over deze zeldzame vrouw als beoefenares der wetenschappen.

„’t Is de vrouw geoorloofd kunsten en wetenschappen te beoefenen, zoowel als den man“. Over die stelling hield ze briefwisseling met den Hoogleeraar *Rivet* en beider brieven zijn door dezen in 1638 te *Parijs* in ’t licht gegeven. Daarop gaf *Anna Maria* eene logische verhandeling, waarin zij bijna wiskunstig bewees, dat ook de christin naar de hoogste kennis in alle vakken van wetenschap mocht streven.

Meermalen is dit boekske herdrukt en ver-

taald in bijna alle Europeesche talen. *Cats*, *Huygens* en vele anderen zonden haar brieven en lofdichten. Ja zelfs uit *Italië* en *Spanje* werden haar gelukwenschingen in proza en poëzie toegezonden.

Grondig verstond zij de aardrijkskunde en las, volgens *Cats*, Italiaansche boeken over zaken van Staat.

Zij was ervaren in de rekenkunst en meetkunst en beoefende ook de sterrekunde. Geheele nachten waren aan die studie gewijd. „Zij bevatte den hemelboog.“

Voorts deed ze veel aan plantkunde, verzamelde schelpen en steenen. Ook had zij studie gemaakt van de ontleedkunde en was zij bedreven in de beschouwende geneeskunde, zooals o. a. kan blijken uit hare brieven aan beroemde geneesheeren van haren tijd. Meer dan in de genoemde vakken muntte ze uit in de geschiedenis der wijsbegeerte.

„Haar dorst naar kennis was niet te leschen, haar honger niet te verzadigen“. Schoon een hevige ziekte, het gevolg van overspanning, haar aan den rand van het graf bracht, greep ze, nauwelijks hersteld, weder naar de boeken. „Haar weetlust kende geen grenzen.“

De Godgeleerdheid, om in het heilige der heiligen te dringen, noemde zij „de kroon aller kennis“, „de koningin van alle studie.“ „De begeerte naar de ware wijsheid achtte ze hooger dan troonen en vorstendommen, dan goud en paarden“.

Het zou weinig moeite kosten hier de namen van meer dan honderd geleerden en dichters te laten volgen, die *Anna Maria's* lof hebben uitgebazuind. Geen werk zag het licht of aan deze vrouwe waren daarin zoo al geen bladen, dan toch eenige regels toegewijd.

Men kan zich geene eer zoo groot voorstellen, die haar niet bewezen, geen lof, zoo uitbundig, die haar niet toegezwaaid, geen talent zoo uitstekend, dat niet beneden het hare gesteld werd. Beoordeelt men hare verdiensten naar de uitspraken onzer vaders, dan waren zij onvergelykelyk, dan was *Anna Maria* een wonder der natuur, heeft de aarde van hare grondvesting af nimmer zulk een sterveling zien geboren worden of bracht zij er slechts om de duizend jaar zoo een voort. Zoo spraken niet alleen hier te lande, maar ook in *Frankryk, Italie, Zwitserland, Duitschland en Spanje*.

Zelfs in *Denemarken, Zweden en Noorwegen* werd zij bewierookt als eene godin. Haar te zien, haar te ontmoeten was het doel van de uitstekendste mannen van haren tijd en wie haar sprak, werd met verbazing vervuld. Onder deze waren groote geleerden, edelen, graven, bisschoppen, vorsten en vorstinnen. Met verbazing beschouwde men hare schilderijen, teekeningen, gravures, haar ets-, snij-, knip- en borduurwerk, en die verbazing klom niet weinig als men haar in verschillende talen over allerlei wetenschappelijke onderwerpen hoorde spreken.

Toen koningin *Christina van Zweden* haar met een bezoek vereerde, schetste zij met buitengewone vaardigheid het portret dezer Vorstin. Men noemde haar „de zon onder de zonnen,“ „de tempel vol goede gaven,“ „*ein Tieffes Wissenschaften Meer.*“

Vader Cats zou een aanzoek hebben gedaan om hare hand, toen zij nog heel jong was, doch dit is gebleken even onwaar te zijn, als dat zij later de vrouw geweest zou zijn van *Jean de Labadie*.

Wel droeg *Cats* zijn „*Trouwring*“ aan haar op met een gedicht onder het volgende motto :

Aen 't wonderstuk van onzen tyt

Dat ghij, o jonkvrou Schuermans zyt.

Anna Maria heeft wederkeerig aan *Cats* menig lettertje gewijd in proza en poëzie.

* *

Lofredenaars is het eigen te overdrijven en waar velen tegelijkertijd eenzelfde voorwerp bewonderen, tracht de een boven den ander uit te munten in zijn woorden en redenen. Zoo is onze *Anna Maria* op een boven-menschelijk voetstuk geplaatst. Men kan dat „boven“ weglaten, het voetstuk blijft hoog genoeg, om vol bewondering tot haar op te zien.

„Zij was een *Johannes* in liefde, een *Petrus* in ijver, een *Paulus* in 't geloof. Geen last was haar te drukkend, geen juk te zwaar, geen offer te groot als *Jezus* het haar oplegde. De liefde maakte haar alle dingen licht.“ — Zoo getuigt Dr. *Schotel*, die even-

wel niet blind is voor hare tekortkomingen. Zelve heeft *Anna Maria* hare struikelingen en afdwalingen erkend en onder deze, dat zij niet nederig en ootmoedig genoeg is geweest en niet ongevoelig voor de stem des lofs.

Er was een tijdperk in haar leven, dat zij haar zelve een zedige maagd noemde, die geen ander verlangen had dan verborgen te blijven. Zij heeft de verzoeking niet kunnen weerstaan, toen de verleiding tot haar kwam en zij als 't ware vergood werd om hare talenten. Tegen haren wil werden werken van haar uitgegeven, buiten haar weten hare gedichten gedrukt en zoo kwam de roem, dien zij nimmer gezocht had. Zij leende en geen wonder, het oor aan dien roem en erkent ten slotte volmondig, dat zij een groot deel van haar leven heimelijk en onwetend geofferd heeft aan den afgod der ijdelheid.

Zooals het gewoonlijk gaat vooral met vrouwen, die ver boven alle andere uitmunten, noemde men haar „onvrouwelijk“, natuurlijk, ongehuwd als zij bleef, was dit reeds een afdoend bewijs in veler oog. De lage jaloezie is immer vindingrijk en wist zelfs de beschuldiging geloof te doen vinden, dat zij smaak zoude hebben gevonden in het eten van spinnekoppen. Op zijn hoogst kan dit bewijzen, gesteld dat het waar is, dat buitengewone menschen licht buitengewone dingen doen. En dergelijke dingen zijn wel geschikt om geloofd te worden door eene afgunstige schare. Van meer gewicht is de beschuldiging, dat het haar aan zelfbeheer-

sching zou hebben ontbroken, doch uit menig voorval in haar leven kan het tegendeel veel-
eer blijken.

't Spreekt van zelve, dat zij met hare geleerdheid moest vallen onder de rubriek „savantes“, dat haar „schoolmeesterij“ werd ten laste gelegd. Hoe kon het anders? Die beschuldiging treft nog elke vrouw, welke in geschrifte durft uit te komen in 't publiek en zich niet stoort aan 't knutselend gedoe der toongevende beschaafdheid, welke al wat zij presteert liefst nog heeft afgekeken van hooger. Alle zelfstandigheid is geoordeeld, wie zichzelf durft zijn, raakt buiten de behoudenis dezer wereld.

Ook *Anna Maria* heeft dit ondervonden.

Gelijk *Jean de Labadie*, die sprak: ik zal de wereld uitwerpen of door de wereld uitgeworpen worden, zou het ook zijne volgelingen gaan.

In 1623 vertrok zij met haar ouders naar *Franeker*. Zij was toen een meisje van 16 jaar. Haar broeder *Joh. Godschalk* zou hier studeeren in de medicijnen.

Dit was de oorzaak van 't verhuizen. Nog maar kort te *Franeker*, stierf haar vader, die in de *St. Martinus-kerk* werd begraven. Aan dezen had zij veel te danken. Hij was altijd met haar en leidde hare schreden. Zijne begeerte, tot haar uitgesproken op zijn sterfbed, was, dat zij nimmer in het huwelijk zou treden, „opdat zij zich niet onvoorzichtig in de strikken der wereld mocht verwickelen“; zij deed die gelofte en is daaraan trouw gebleven.

Schuilt daarin het onvrouwelijke en 't gebrek aan zelfbeheersching, waarvan men haar zoo luide beschuldigd heeft?

Sedert de gelofte, haren vromen vader gedaan, nam zij het schoone gezegde van *Ignatius*: *mijn liefde is gekruisigd*, tot het hare aan.

Tot de voltooiing der studie van haren broeder bleef de weduwe van *Frederik van Schuurman* met hare kinderen *Martena-huis* te *Franeker* bewonen en keerde daarna tot *Utrecht* weder.

Anna Maria's luister steeg hier weldra ten top. Europa's wonder werd alom gevierd. Zoolang haar moeder leefde, was de ouderlijke woning bij „den Dom“ een „tempel der geleerden“, doch toen deze stierf, wijdde zij al hare zorgen aan twee bejaarde tantes, uit *Duitschland* overgekomen. Deze waren hulpbehoevend en werden blind.

Den roem der wereld moede, nam zij afscheid van kunsten en wetenschappen, woonde nog drie jaren in *Duitschland*, waar familie-aangelegenheden haar en hare bloedverwanten hadden geroepen en vestigde zich daarna met der woon te *Leksmond* bij *Vianen*.

Hier leefde zij in de diepste afzondering en „hare woning was een Huis des Heeren“, zegt zij. De tantes stierven respectievelijk in den ouderdom van 89 en 90 jaren; twintig jaren lang had zij de hulpbehoevende oudjes liefderijk verzorgd en opgepast, die „als mijne moeders waren“ getuigt zij.

Datzelfde jaar (1662) keerde zij naar *Utrecht* terug, nadat haar broeder in den vreemde was gegaan. Deze wijdde zich mede aan de letteren en heeft de geneeskundige praktijk niet uitgeoefend, ofschoon daartoe bevoegd.

Broeder en zuster beminden elkander teeder en waren één in 't geloof. Door hem kwam zij later tot *De Labadie*, bij wien haar broeder inwoonde te *Genève*.

In 't vaderland teruggekeerd, stierf hij op 59-jarigen leeftijd (1664) en *Anna Maria* heeft zijn zalig sterven in bijzonderheden te boek gesteld.

* *

Wij kennen de verdere levensgeschiedenis der merkwaardige vrouwe uit die der Labadisten, waarvan zij eene der steunpilaren is geweest, bekend gebleven als „*de moeder der gemeente*.“

Reeds op jaren kwam zij naar *Wieuwerd*. „De grijzigheid was haar een sierlijke kroon. Uit hare brieven en geschriften ademen kalme zielerust, vrede des gemoeds, verzekerdheid des Geloofs en liefde tot God en tot hare broeders en zusters.“

„Wanneer zij in de raadsvergadering zat, sprak de wijsheid; wanneer zij in het bedehuis of aan het krankbed of in het midden der geloovigen hare lippen opende, hoorde men hemelsche woorden, was het of een heilige bad of troostte.“

Velen bracht zij tot de gemeente „hare over-

redingskracht was groot, de liefelijkheid harer tong onweerstaanbaar. „Die haar eens gehoord had, keerde tot haar weder.“

Tegen den beroemden kwaker *William Penn* en zijne reisgenooten, verdedigde zij te *Wieuwerd* hare afscheiding van de Hervormde kerk, die haar te wereldsch geworden was en sprak, schoon hoog bejaard, met een ernst, met eene roering, die de vreemdelingen verbaasde, ja, raakte in een vuur, dat haar als wegsleepte en eene trilling in hare leden verwekte.“

Zwakheid verhinderde haar zich met huiselijke zorgen bezig te houden, maar tot de laatste dagen haars levens wist zij de pen te voeren en trachtte zij door hare brieven vele harten tot God te brengen.

Bernardus Swalué te *Leeuwarden*, haar geneesheer, stond op het punt over te gaan tot de gemeente, de brieven aan hem gericht getuigen, dat zij op haar ouden dag nog helder van geest is geweest.

Graveel en jicht veroorzaakten der kranke smartelijke pijnen, soms werd ze dagen en weken aan hare legerstede gebonden, „doch haar ziekbed was voor de Labadisten een oefenschool van geduld en lijdzaamheid en volkomene onderworpenheid aan God. Hier leerden ze meer dan in hun bedehuis Gode stille te zijn en te zwijgen onder de zwaarste beproevingen; hier hoorden zij psalmen zingen in den nacht, roemen in de verdrukking en juichen onder smarten.“

Weinige dagen voor haar dood vereenigde

zij zich nog met de huisgenooten in de kerk en aan den gemeenschappelijken disch : hoogelijk waardeerende het voorrecht „in gemeenschap met de kinderen Gods te spijzen, die zij zoo innig lief had.”

„De wil van God is mij alles ; dat hij nog meerder vuur uit den hemel zende en mij geheel verteere” sprak zij een volgenden dag.

„Niets bedroeft mij als soms de herinnering mijner overtredingen” ; „er is niets, waarnaar ik in deze wereld meer verlang” . . . „welhaast zal ik in de haven zijn, . . . ik hoor aanhoudend een stem, die zegt : een christen moet lijden. Die stem verkwikt mij onder de folteringen. O, hoe zalig is het Gode te zwijgen ! De goedertierendste Vader handelt met mij zachter dan met zijn knecht *Job*, wiens vrienden hem zeven dagen lang sprakeloos van droefheid omringden en hem daarna met bittere woorden beschuldigden. Hoe lieflijk en troostrijk zijn zij, die tot mij gesproken hebben.”

Zoo en in dien geest sprak zij volgende dagen.

En in de stervensure zeiden de vrienden : „zijt welgemoed, lieve zuster, de eeuwigheid nadert” en zij antwoordde „*in de eeuwigheid, in de eeuwigheid zeide onze lieve Vader*” (*Labadie*) . . .

Dat waren hare laatste woorden.

* * *

Zoo stierf *Anna Maria v. Schuurman* den 4 Mei 1678, in den ouderdom van 71 jaren,

niet gelijk velen willen in eenzaamheid op haar ziekenstoel gezeten als verlaten van God, in vertwijfeling en wanhoop, maar omringd door de broeders en zusters, kalm en gelaten, vast verzekerd van hare zaligheid.

Zij was eene vrouw geweest „over wie de Almachtige al de schatten zijner natuurlijke en geestelijke gaven overvloedig had uitgestort; een schitterend licht onder de wijzen der aarde; een fonkelende sterre onder de kinderen Gods; eene vrouw van singuliere geleerdheid en opmerkelijke Godvreezendheid; van groote faâm en notoire devotie.“

Haar verlies werd door de gemeente met bittere tranen beweend, der prinses *Elizabeth* en hare vrienden aangekondigd, in Mercuriussen en dagschriften vermeld en verwekte veler hartelijke deelneming.

Had zij de wereld lief blijven hebben, dan gewis hadden alle snaren geruischt, alle tongen gesproken tot haar lof en eer en haar overschot ware onder marmer neergelegd.

Thans liet zich het zwakke speeltuig van slechts een enkelen dienaar Gods hooren, spraken slechts de broeders en zusters over hunne dierbare ontslapene en werd haar omhulsel in den stillen morgen zonder eenige praal ter aarde besteld, zulks volgens haar uitersten wil, waarin tevens het verlangen stond uitgedrukt: te rusten aan de zijde van jonkvrouwe *Sara Moot* uit 's-Hage, een zuster des huizes, haar op jeugdiger leeftijd voorgegaan in den dood.

Volgens den laatsten mannelijken telg uit *Anna Maria's* geslacht, *Jhr. Mr. A. F. van Schuurman* te *Heerenveen*, overleden 4 April 1783 (*), zou *Anna Maria* begraven zijn onder den kerkemuur, met het hoofd op het kerkhof buiten de kerk, het gezicht naar het Oosten en het verdere gedeelte van het lichaam onder den muur en in de kerk.

Aangewezen wordt de N.-O. hoek naast den kelder, op grond van mondelinge overleveringen der opvolgende kosteren, doch volgens bovenstaande zou men het graf moeten zoeken aan de W.zijde. Naar des kosteren bewering is het lijk, na eerst op het kerkhof begraven te zijn, later bijgezet in den kelder.

Na al de tegenstrijdige lezingen, die er bestaan op dit punt, schijnt ons de laatste de aannemelijkste en die van *A. F. v. Schuurman* de onwaarschijnlijkste. In den uitersten wil toch van *De Labadie*, op zijn krankbed geschreven en door *Anna Maria* medegedeeld,

(*) Geboren op *Abbinga-State* te *Huyzum*, kwam te *Heerenveen* in 1780, leefde in onmin met *E. A. v. Idema*, grietman van *Engwirden*, scheidde in 1779 van zijne Echtgenooten en vervaardigde, behalve zijn bibliotheek en kunstwerken van *Anna Maria*, nog 30 duizend gulden aan de Hoogeschool te *Franeker*. Zijne echtgenooten, gestorven in 1810, heeft ondanks de scheiding, een graftombe laten vervaardigen met inscriptie, waarvan het slot luidende is: *De vrouw aan haar man, Louisa van Stuyvezand, heeft dit monument opgericht. Hij leefde 52 jaren en 11 maanden.*

staat: dat zij met zijn lichaam doen gelijk hun goed dunkt, het ter aarde bestellende als onder ons gewoon is, mits in de grootste eenvoudigheid en armoede, die mogelijk zal zijn, vrijheid gevende het te openen ten nutte der wetenschap, want het lichaam, dat tot de aarde wederkeert, is van weinig gewicht.

Deze uiting van den vader der Labadisten is in strijd met het gat in den kerkemuur en den omslag, waarvan *V. Schuurman* gewaagt en ook met het eigen verlangen van *Anna Maria* om naast hare vriendin te rusten, wier lijk wel op de gewone wijze zal zijn ter aarde besteld.

* *

Raadselachtig blijft ook het kunstgebit, laatst in den kelder gevonden en blijkbaar van zeer ouden datum. Het is uit één stuk been vervaardigd: volgens het oordeel van een geneeskundige naar een afdruk, waarschijnlijk in was. Het is een bovenkaak met al haar tanden en kiezen, eenerzijds door het gebruik versleten. Bizonder merkwaardig hebben we de veeren gevonden, behoorende tot hetzelfde stuk been, waarmede het aan de bovenkaak bevestigd is geweest.

Is dit kunstwerk, allicht éénig voor dien tijd, mogelijk terug te brengen tot *Anna Maria*, wier mond zoo goed als tandeloos was, gelijk we lezen, of wel tot den beroemden doctor *Hendrik van Deventer*?

Met nog een ander merkwaardig voorwerp:

een kies aan zilverdraad hangende en met een roosje van zilverdraad op een langwerpige houtje bevestigd, waarin boven een gaatje, zoodat het in de kist kon worden opgehangen, — zal het kunstgebit waarvan we spraken, een plaatsje worden gegeven in den merkwaardigen kelder naast de mummies.

En hiermede sluiten wij ons wel wat lang geworden beschrijving, hoewel op lange niet uitgepraat, allerminst over *Anna Maria*, ter wier nagedachtenis we gaarne een Memoriesteen in den muur van de kerk te *Wieuwerd* zagen geplaatst.

Het idee zij Heeren Kerkvoogden ter overweging aanbevolen.

Wenscht men daarvoor bijdragen, een passende inscriptie? Wij zijn bereid daarvoor een beroep te doen op hare vereerders en bewonderaars.

L. 1896.

J. H.

Overgedrukt uit Hepkema's Courant.

Verschijnt Woensdags en Zaterdags,
leesgeld p. j. f 3 fr. p. p.

Bij den Uitgever dezes zijn mede verschenen :

Het Friesch Museum van Oudheden

TE LEEUWARDEN.

Groot 4°. formaat, 56 bladz., 25 cts.

De Ontvluchttings-geschiedenis

VAN EEN ZESTAL ZWARE VEROORDEELDEN

UIT DE GEVANGENIS TE LEEUWARDEN

47 bladz. — 10 cts.

FRIESLAND

van den Waterkant bekeken door Vreemdelingen.

136 bladz., 50 cts

FRIESLAND

van den Waterkant bekeken door een Fries

72 blad. — 30 cts.

Wandelingen in den omtrek van Heerenveen,

w.o. ORANJEWOUD, ENZ.

129 bladz. — 50 cts.

Wandelingen door Gaasterland

77 bladz. — 40 cts.

HET LEVEN VAN SIMON LANTINGA,

BEROEMD BUIKSPREKER TE ORANJEWOUD.

32 bladz. — 25 cts.

HARMEN SCHRAA,

VOLKSRIJMER, TERDOODVEROORDEELD EN VRIJGESPROKEN

48 bladz. — 25 cts.

JAN HUT en drie andere misdadigers,

OMSTREEKS 1800 AAN DE GALG TE LEEUWARDEN GEHANGEN

114 bladz. — 50 cts.